

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ”
ФАКУЛТЕТ „ОБЩЕСТВЕНО ЗДРАВЕ, ЗДРАВНИ ГРИЖИ И СПОРТ”
КАТЕДРА „МЕДИКО-СОЦИАЛНИ НАУКИ”

Иванка Николова Шалапатова

**Прилагане политиките на Европейския съюз за ранно
детско образование и грижа в България**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертационен труд

За присъждане на образователна и научна степен „доктор” по докторска
програма „Организация и управление на социалните дейности”

Научен ръководител:

Проф. д-р Васка Станчева-Попкостадинова

Благоевград, 2020 г.

Дисертационният труд е обсъден и насочен за публична защита на заседание на катедра „Медико-социални науки“, Факултет „Обществено здраве, здравни грижи и спорт“ при ЮЗУ „Неофит Рилски“, Благоевград, състояло се на 16.07.2020 г.

Дисертационният труд е в обем от 206 страници (173 стр. основен текст) и включва увод, три глави (литературен обзор, методология на проучването, резултати и анализ), изводи и препоръки, библиография и приложения за образование и грижа в ранна детска възраст. Резултатите са онагледени с 62 фигури и 3 таблици. Библиографията включва 199 литературни източника, от които 68 на кирилица и 131 на латиница.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 12.08.2020 г. от 11:00 часа в зала 478, УК 1, ЮЗУ „Неофит Рилски“ на открито заседание на научно жури в състав:

1. Доц. д-р Виктория Бойкова Сотирова
2. Доц. д-р Мая Любенова Чолакова
3. Проф. д-р Татяна Иванова Коцева
4. Доц. д-р Тотко Мисробов Татъзов
5. Доц. д-р Ирина Тодорова Тодорова

Материалите по защитата са на разположение в стая 488, УК 1 на ЮЗУ „Неофит Рилски“, ул. „Иван Михайлов“ 66, Благоевград

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД	5
ПЪРВА ГЛАВА.ЛИТЕРАТУРЕН ОБЗОР	6
Същност и влияние на политиките за образование и грижа в ранна детска възраст върху социалните политики и практики	6
1.1. Политики на ЕС за ранно детско развитие (РДР) – социални ефекти и влияние.....	6
1.2. Социални измерения на политиките на ЕС за образование и грижа в ранна детска възраст .	9
1.2.1. Определение и същност.....	9
1.2.2. Политики и цели на ЕС в областта на образование и грижа за деца до 3-годишна възраст	10
1.2.3. Качество на образование и грижа за деца до 3-годишна възраст	11
1.3. Структурни и организационни параметри на националните политики в европейските държави за образование и грижа за деца до 3-годишна възраст.....	13
1.4. Участието на родителите като базов компонент за осигуряване на качество в предлаганите форми на ОГРДВ за деца до 3-годишна възраст	15
1.4.1. Промени на политиките и услугите на европейско ниво, насочени към родителите.....	15
1.4.2. Фактори, които влияят върху взаимодействие между персонала на заведенията за образование и грижа за деца под 3-годишна възраст и техните родители и семейства	17
ВТОРА ГЛАВА. МЕТОДОЛОГИЯ.....	21
2.1. Цел, задачи и хипотези на изследването	21
2.2. Методи.....	21
2.3. Организация на проучването.....	23
ТРЕТА ГЛАВА. РЕЗУЛТАТИ И АНАЛИЗ	24
3.1. Документален анализ	24
3.1.1. Система за социална закрила, политики и практики за деца в ранна възраст и техните родители	25
3.1.2. Система на здравеопазването, политики и практики за деца в ранна възраст и техните родители	26
3.1.3. Система на образованието, политики и практики за деца в ранна възраст и техните родители	28
3.1.4. Интегрирани политики	29
3.2. Политики за образование и грижа в ранна детска възраст според международни експерти	30
3.3. Политиките за образование и грижа в ранна детска възраст според национални експерти	31
3.4. Приложение на политиките на ЕС за образование и грижа в ранна детска възраст според родителите.....	32

3.5. Приложение на политиките на ЕС за образование и грижа в ранна детска възраст според професионалистите	38
ОСНОВНИ ИЗВОДИ	43
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	45
ПРИНОСИ.....	46
ПУБЛИКАЦИИ И УЧАСТИЯ В НАУЧНИ ФОРУМИ	47
ЛИТЕРАТУРА	49

УВОД

Социалната защита и качеството на живот на хората са едни от ключовите индикатори за провеждането на ефективна социална политика в Европейския съюз (ЕС). Една от предпоставките за повишаване благосъстоянието на хората представлява интегрирането и координирането на системите на здравеопазване, образование и социална закрила. Показателен пример в това отношение са политиките и програмите за ранно детско развитие и инвестициите в ранна детска възраст, които се явяват мощна икономическа стратегия с многократна възвръщаемост в жизнения път на човека и развитието на обществото като цяло.

Националните системи и политики за ранно детско развитие и в частност тези за образование и грижа се очертават като основополагащи за постигането на редица европейски приоритети в социалната сфера, като подкрепа на семейството, борбата с бедността и социалното изключване, дискриминацията на основата на пол, етнос, наличие на увреждане, деинституционализацията и спазване правата на децата на живот в сигурна и развиваща семейна среда и даването на равен старт на всяко дете. В контекста на европейските политики за образование и грижа, политиките в България също търпят развитие. Системата от публични услуги за образование и грижи в ранна детска възраст (ОГРДВ) трябва да бъде променена в контекста на новите европейски политически насоки, както и целите, които правителството на България, наравно с останалите държавни лидери от страните – членки на ЕС, е поело. (Заклучения на председателството, Европейски съвет от Барселона, 15–16 март 2002 г.) Постигането на обхват от 33% от децата на възраст до 3 години в обществени услуги за образование и грижа, както и постигането на качество на тези услуги е ясно определено от Европейската рамка за качество (Приложение към Препоръка на Съвета за висококачествени системи за образование и грижи в ранна детска възраст. Съвет на Европейския съюз (2019/С 189/02). Това налага преосмисляне ролята и функцията на детската ясла като единствената публична услуга за деца на възраст до 3 години. Все по-ключова става социалната роля на тези заведения, която е в подкрепа на семейството, като съдейства за трудовата реализация и социалното функциониране на родителите и в същото време стимулира пълноценното развитие на детето.

Все по-важно става сътрудничеството с родителите и постигането на отношения, основани на партньорство. Подобно включване на родителите се оказва основна предпоставка за постигане на качество на услугите, които предоставя детската ясла на детето и неговото семейство.

В контекста на този нов дискурс на европейските и националните политики за ОГРДВ, изследователски интерес представлява ролята и степента на участие на родителите в прилагане на тези политики.

ПЪРВА ГЛАВА. ЛИТЕРАТУРЕН ОБЗОР

Същност и влияние на политиките за образование и грижа в ранна детска възраст върху социалните политики и практики

1.1. Политики на ЕС за ранно детско развитие (РДР) – социални ефекти и влияние

В последните двадесет години се отчита ключовото значение на ранното детско развитие за поддържане правото на всяко дете да оцелява и да се развива. Темата е актуална не само в научен и строго професионален план, но и на политическо и практическо ниво както в рамките на Европейския съюз (ЕС), така и в целия свят.

Разработващите политики насочват вниманието си към необходимостта от целенасочени действия за създаване на ефективни системи за ранно детско развитие, тъй като научно са установени изключителни ползи както в краткосрочен, така и в дългосрочен план и се отнасят не само до индивидуалното развитие на детето, но и до просперитета на държавите и обществата. Според Van der Gaag (2000) установените ползи в индивидуален план се свързват с по-добър здравен и хранителен статус; по-високо ниво на интелигентност и приложно мислене, зрителна и двигателна координация, слухова и говорна готовност; по-високи резултати в училище, повишено участие в обучението и посещаемост в училище; по-малък риск от повтаряне на класове или преждевременно отпадане от образователната система; по-ниска заболяемост и по-малък риск от насилие, negliжиране и злоупотреба; по-голяма увереност и по-лесно адаптиране в социални общности, намален риск от агресивно поведение и повишена нагласа за сътрудничество и участие в екипна работа. В обществен план ефективните системи за ранно детско развитие допринасят (пак там) за по-добра социална кохезия, намаляване на бедността и вероятността за предаването ѝ между поколенията, по-ниски нива на престъпност и асоциално поведение, намален брой ранни бракове и ранни раждания, повишен капацитет за прилагане на нови технологии и иновации, подобрен демократичен процес, нарастваща производителност на труда, намаляване на отсъствията от работа и по-високи приходи, по-висок и устойчив икономически растеж и подобро обществено здраве.

Първият акт, основополагащ и фундаментален за разбирането на ранното детско развитие, с който се задават политическите и практическите посоки на действие за държавите, ратифицирали Конвенцията на ООН за правата на детето, основани на признаване на цялостността на ранното детско развитие и необходимостта от

комплексен подход в политиките и програмите за ранна детска възраст, е именно Коментар № 7 (2005) на Комитета по правата на детето на ООН, както и Ръководството за общия коментар 7. Подчертава се необходимостта детето да се разглежда в неговата цялост, като посрещането на неговите потребности се основава на цялостен подход и начин, чрез прилагането на всички принципи от Конвенцията, които включват образованието и грижата в ранна детска възраст, правото на здраве, адекватно хранене, социална сигурност, адекватен стандарт на живот, здравословна и безопасна среда, образование и игра. (Ръководство за общ коментар 7, 2006).

Връзката между инвестирането в ранното детство и просперитета на обществото в различните области е заложена в насоките на три ключови документа на ЕС, които се отнасят до ранното детско развитие. При последователния преглед и прочит на тези документи се вижда как постепенно на ниво политики в ЕС, на ранното детско развитие започва да се гледа не само като на част от инструментариума за постигане на социално-икономически цели, а като ценност сама по себе си. Първият е Комюникето от 2006 г.: „Ефективност и равенство в системите за образование и обучение“, в което се заключава, че е необходимо държавите членки да инвестират повече в предучилищното образование, тъй като тези инвестиции имат най-висока възвръщаемост, измерена чрез социалната адаптация на децата и реализацията им в живота. Вторият е Комюникето от 2011 г. „Образование и грижи в ранна детска възраст“, което определя РДР като „най-важната основа за успешното учене през целия живот, за социалната интеграция, личното развитие и за шансовете за намиране на работа в бъдеще“. Третият е Препоръката от 2013 г. „Инвестициите в децата – изход от порочния кръг на неравностойното положение“, в която се подчертава необходимостта родителите да бъдат подкрепяни за изпълнението на възпитателната им роля на децата в ранното детство, както и да бъдат насърчавани службите, които предоставят услуги за ОГРДВ да работят в тясно сътрудничество с тях.

Стимул за фокусирането на националните политики към грижа, която насърчава холистичното развитие и допринася за гарантиране правата на децата в ранната възраст, дава Рамката за пълноценна грижа, разработена от УНИЦЕФ, Световната здравна организация и Световната банка (2018). Петте елемента, включени в Рамката, са обобщени в концепция, която учените наричат „развиваща грижа“ (Britto et al., 2016), и са определени като ключови за пълноценното ранно детско развитие. Тези пет елемента са свързани с въздействието върху следните сфери на обществените политики: здраве (майчино и детско здраве, включително преди и по време на

бременността и в ранната детска възраст); хранене (преди и по време на бременността, кърмене, здравословно хранене в детската възраст); ранно учене (предучилищно образование и учене през първите години); сигурност и безопасност (социална закрила и подпомагане, закрила на детето); пълноценни родителски грижи (позитивно родителство, стимулиране, пълноценно взаимодействие с грижовен възрастен). Рамката за пълноценна грижа предоставя пътна карта за действие в политически план, тъй като се гради върху най-новите доказателства за развитието през ранното детство и посочва как може то да се подобри чрез политики и интервенции (Britto, et al. 2016).

Икономическият аргумент на тезата, че развитието на децата е основа за развитието на обществото, е свързан с безспорно доказаната по-висока възвръщаемост на ранните инвестиции (Garcia et al., 2016). Добрата грижа, среда, стимули и образование в детството водят не само до повишени когнитивни умения, но и до по-добра социална и емоционална грамотност. Това на свой ред е основата за по-добри резултати в образованието, по-добър здравен и социален статус, по-ниска престъпност, по-високи лични доходи като възрастен (Garcia et al., 2016) и оттам – по-ниски разходи за обществото за правосъдие, за здравни и социални услуги и други. Инвестициите в ранната детска възраст са мощна икономическа стратегия, като възвръщаемостта през жизнения път е многократно по-голяма от първоначалните разходи.

Социалният аргумент е свързан с неравенството, което започва в ранна възраст и проявява тенденция към нарастване с времето. Ранната намеса за изглаждане на различията е сред най-ефективните за намаляване на неравенствата по отношение на здравето и ранното образование и развитие. Трудностите и проблемите в развитието, предизвикани от социалните неравенства в ранна детска възраст във времето, се задълбочават и влияят върху подготвеността и успеха в училище, а на по-късен етап – върху производителността на труда (Engle, 2007).

Научните изследвания дават на институциите, които изработват и прилагат политики, убедителни аргументи, доказващи, че създаването на приобщаващ и устойчив свят започва с инвестициите в ранните години – да се гарантира правото на всяко дете да оцелее и да процъфтява, да се изгради по-устойчиво бъдеще за всички, защото „ако променим началото на историята, променяме цялата история“ (Christakis, 2011). Визията на целите за 2030 г. може да се реализира, ако се действа спешно, а инвестирането в развитието на детето в ранното детство стане приоритет за всяка държава, всяка общност и семейство.

1.2. Социални измерения на политиките на ЕС за образование и грижа в ранна детска възраст

Политиките на ЕС за образование и грижа в ранна детска възраст са неразривно свързани с основните политики за благосъстояние в социалната, образователна и здравна система. За установяването на тази свързаност е важно по-задълбоченото познаване на същността и обхвата на политиките за образование и грижа в ранна детска възраст (ОГРДВ).

1.2.1. Определение и същност

Разбирането за същността на образованието и грижата в ранна детска възраст е свързано с определянето и приемането на значението и фундаменталността на цялостното ранно детско развитие както в научните и приложните теории, така и в политиките и в практиките на европейско и национално ниво. Разработената концепция на резултатите от ранното детско развитие (Vegas & Santibáñez, 2010) показва значимостта и връзката на ОГРДВ с всички останали области и необходимостта от интегриран, цялостен и холистичен подход, като се основава на научните изследвания, които доказват, че развитието на детето в ранна възраст не се случва единствено и само в една област, и в този смисъл интервенциите, насочени към една област на развитието, не са ефективни и достатъчни. Като ангажимент и задължение на държавата във всички политически документи на ЕС се посочва отговорността за осигуряване на универсални обществени услуги за ОГРДВ като основно право на всяко човешко същество.

Терминът „образование и грижи в ранна детска възраст“ (ОГРДВ) или „ранно детско обучение и грижи“ (РДОГ) се отнася до публично финансираните и предлагани услуги за деца, които не са достигнали задължителната училищна възраст. „Образование“ и „грижи“ са обединени във фразата, за да се подчертае, че услугите за деца до 7-годишна възраст могат да включват физическо обгрижване, но следва да включват и възможности за учене и развитие. Всяка регулирана от държавата обществена услуга за родители и деца в ранна възраст, за която са въведени изисквания, свързани с подготовката, подходите и програмите за работа с децата, осъществява се контрол и наблюдение, е „образование и грижа“ според даденото от Европейската комисия определение. Тук влизат дневните грижи в център или в семейна среда, детската ясла, детската градина и различни форми на предучилищното

образование, финансираните с частни и публични средства различни форми на грижи и образование (пупониерите във Франция, кооперативи и други). Тази регулация е необходима като ангажимент и задължение на държавата, която отговаря за универсалните обществени услуги като основно право на всяко човешко същество. Поради тази причина висококачествените грижи и образование в ранна детска възраст са ефективна и ефикасна инвестиция както в социалния и икономически просперитет на човека, така и за образованието и обучението му през целия живот.

Според приетата през 2019 г. Препоръка на ЕС за висококачествени системи за ОГРДВ (Council Recommendation, 2019/C 189/02) под образование и грижи в ранна детска възраст следва да се разбира всяка регулирана мярка, чрез която се предоставят образование и грижи за деца от раждането до задължителната възраст за започване на начално училище, независимо от обстановката, финансирането, работното време или съдържанието на програмата, като се включват дневните грижи в център или в семейна среда; услугите по предоставяне на грижи, които са субсидирани с публични или частни средства; детската градина и предучилищното образование.

Когато става дума за образование и грижа в ранна детска възраст в България, следва да се разбират държавните, общинските и частните заведения за деца в яслена и за деца в предучилищна възраст. Публичните услуги, регулирани от държавата, и които се акредитират с изисквания и стандарти за средата, персонала, програмите, устройството и дейността са детските ясли за деца до 3-годишна възраст и детските градини в предучилищна възраст. Според дадените определения България като страна – член на ЕС, следва да приведе в съответствие понятията и разбирането за същността и обхвата на „ранна детска възраст“, „ранно детско развитие“, „образование и грижа в ранна детска възраст“ и да ги операционализира на практическо ниво, там където са децата, родителите и семействата, както и персоналят.

1.2.2. Политики и цели на ЕС в областта на образование и грижа за деца до 3-годишна възраст

В съобщението от 2011 г. (Образование и грижи в ранна детска възраст: да осигурим за всички деца най-добрия старт в живота за утрешния свят, COM (2011)66), ЕК посочва, че с цел да се даде възможност на повече родители и най-вече на майките да участват на пазара на труда, по-голямата част от действията на равнище ЕС са насочени към увеличаване на местата в детските заведения и в структурите за

предучилищно образование, като се обръща внимание на количествения обхват на децата. Тази посока е приета и очертана според така наречените „цели от Барселона“, когато през 2002 г. на заседанието си в Барселона Европейският съвет (Заклучения на председателството, 2002) подчертава значимостта на грижите и образованието в ранната детска възраст като важен инструмент за справяне със социалните неравенства и постигане на устойчив и приобщаващ растеж в Европа. Определят се две основни цели, които държавите членки се споразумяват да постигнат: достъп до услуги на най-малко 90% от децата на възраст между 3 години и възрастта за задължително училищно образование, и достъп до услуги на най-малко 33% от децата под 3 години.

Според Препоръката на ЕК от 2013 г. „Инвестициите в децата – изход от порочния кръг на неравностойното положение“ е възможно на европейско ниво да се гледа на ранното детско развитие не само като на част от инструментариума за постигане на други (социално-икономически) цели, а като на ценност сама по себе си. С този документ Комисията препоръчва на държавите членки да: „поставят винаги на първо място интереса на детето и да признават децата за независими носители на права, като същевременно отчитат в пълна степен важността на подкрепата за семействата като основни полагащи грижи за децата“ (Инвестициите в децата – изход от порочния кръг на неравностойното положение. Препоръка на Европейската комисия, 2013).

1.2.3. Качество на образование и грижа за деца до 3-годишна възраст

Становището на европейски експерти от 25 държави за приемане на ключови принципи на рамка за качество на ОГРДВ (CoRe: Competence Requirements in Early Childhood Education and Care, European Commission, 2011) относно качеството на образованието и грижите в ранна детска възраст служи като катализатор на промените в политиките в тази област. В него са изложени позиции, които се основават на измеренията в пет области на ОГРДВ: достъп; персонал; учебна програма; наблюдение и оценка; и управление и финансиране. Формулираните в него общо десет позиции, се отнасят до конкретни определени елементи в тези пет области, пряко свързани с повишаването на качеството на образованието и грижите в ранна детска възраст. Налице е споразумение относно условията, необходими за подобряване на образователните практики и грижите в рамките на услугите в ранна детска възраст и в системата за ОГРДВ.

Документът, който на тази основа формализира постигнатия консенсус между политическите лидери, изследователите, образователните експерти, професионалните асоциации и неправителствените организации, на всички които работят в тази сфера, е предложение за ключовите принципи на Рамката за качество на образованието и грижите в ранна детска възраст (Proposal for key principles of a Quality Framework for Early Childhood Education and Care, 2014). Така разработените принципи за качество от Тематичната работна група по въпросите на ОГРДВ (CoRe, 2011) под егидата на Европейската комисия вече стават споделена визия и политика за ОГРДВ, където грижите и образованието през ранните години се разглеждат като неделими, и по този начин ясно очертават ценностите и разбиранията, които съставляват основите на висококачественото обезпечаване на ОГРДВ.

В Рамката за качество се очертава визията за едно общество, в което семейства, общности и специалисти работят заедно, за да се даде възможност на всяко дете да разгърне пълния си потенциал. Чрез нея се постига споделено разбиране сред всички заинтересовани страни, че преживяванията в първите месеци и години от живота са от решаващо значение за разгръщането на този потенциал, тъй като те изграждат основите на развитието и ученето на човека през целия живот.

С приемането на Препоръката за изграждане на висококачествени системи за образование и грижа в ранна детска възраст (ОГРДВ) от Съвета на Европейския съюз (2019/С 189/02) през май 2019 г. се слага началото на системната работа на страните – членки на Съюза, по достигане не само на количествени цели за обхват на децата в услуги за ОГРДВ, но и постигане на качествени цели, така че националните политики да допринесат за хармонично развитие в първите години от живота на всяко дете и по този начин да инвестират в човешкия капитал за постигане на целите на Европейския съюз за следващите десетилетия. Основна цел на приетата препоръка е да се установи общоевропейско разбиране за качество на образованието и грижите в ранна детска възраст.

Рамката за качество на ОГРДВ задава основни критерии, обединени в пет области, от които се гарантира качество на услугите за ОГРДВ на системно ниво (т.е. държава). Първата по-широка област от Рамката за качество на ОГРДВ е свързана с осигуряването на достъп до качествени услуги за образование и грижи в ранна детска възраст за всички деца. Втората област се отнася до работната сила и необходимостта от квалификацията на персонала и осигуряването на поддържащо и продължаващо обучение. Третата област – учебната програма, насочва към въвеждането на принципи

за насърчаване на детското развитие чрез практики в областта на образованието и грижите, които отговарят на интересите, потребностите и потенциала на децата. Тези принципи следва да бъдат в основата на учебната програма, която се основава на педагогически цели, ценности и подходи, които дават възможност на децата да разгърнат пълния си потенциал в съответствие със своето социално, емоционално, когнитивно и физическо развитие и с оглед на тяхното благополучие. Четвъртата област е свързана с въвеждането на наблюдение и оценка, които позволяват да се събере информация на съответното местно, регионално и/или национално равнище, въз основа на която да се планира по-нататъшното повишаване на качеството на политиките и практиките. Петата по-широка област се отнася до управлението и финансирането на услугите за ОГРДВ, които са от решаващо значение, за да се създадат условия образованието и грижите в ранна детска възраст да изиграят своята роля за личностното развитие на децата, за намаляване на различията в постиженията и за насърчаване на социалното сближаване.

Най-важните елементи на качеството на ОГРДВ са свързани с въведените през различните системи гаранции на държавно ниво и за наличие на услуги, които постигат всички елементи на качеството най-вече за деца в особено уязвимо положение – деца в риск от затруднения в развитието и деца с увреждания, деца на родители с ментални увреждания, деца на семейства в риск, мигранти и непридружени деца, деца с различен произход. Това е възможно, когато се осъзнава ролята на заведенията и формите на ОГРДВ като социализиращи и такива, които избягват всички възможни бариери, които ще поставят децата в риск от бедност и социална изолация. Социалното включване и зачитане на различията е системата, към която следва да се стреми всяка политика и практика.

1.3. Структурни и организационни параметри на националните политики в европейските държави за образование и грижа за деца до 3-годишна възраст

Системите за ОГРДВ се различават в отделните страни по отношение на възрастовия диапазон и отговорния управляващ орган. Около 50% от държавите от Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР) имат единна система за възрастовата група от 0 до 5 години или понякога до 8-годишна възраст

(Guerriero, 2017), а в тези страни Министерството на образованието е отговорен ръководен орган.

В страни с разделена система, когато образованието стартира на 3-годишна възраст, Министерството на образованието обикновено отговаря за предучилищните разпоредби, като има предвид, че Министерството на социалните въпроси и други (Министерство на здравеопазването) са отговорни за разпоредбите за деца на възраст от 0 до 2 години (Guerriero, 2017).

В допълнение към това нивото на централизацията се различава в отделните страни, като някои страни имат политика на силна децентрализация на държавно равнище, а други силно централизирана на национално равнище. Качеството на ОГРДВ варира в различните страни и това може да бъде свързано със специфичния им културен характер, историята и характеристиките на системата за ОГРДВ, контекста на политиката и регламентите, които се отнасят до нея, качествен и количествен мониторинг, средствата, изразходвани за ОГРДВ, както и свързаните дейности според това дали се предоставя от публичен или частен сектор (Wortham, 2012).

В синхрон с наличните доказателства, че интегрирането на политиките за ОГРДВ за деца под и над 3-годишна възраст води както до по-добро управление на ресурсите, така и до по-добри постижения в развитието на детето (Kaga, Bennett & Moss, 2010), все повече страни от ЕС интегрират политиките и регулациите за ОГРДВ. Страните, в които управлението и регулациите на политиките за ОГРДВ са интегрирани, са Хърватска, Латвия, Литва, Финландия, Швеция, Босна и Херцеговина, Исландия, Черна гора, Северна Македония, Норвегия и Сърбия.

В България няма единна система за възрастовата група от 0 до 6–7 г. Системата за ОГРДВ е разделена и децата до 3-годишна възраст могат да посещават групи в самостоятелни детски ясли от 3-месечна възраст, както и яслени групи към детски градини от 10-месечна възраст, като тези разлики във възрастта се дължат на структурното разделение на управляващите органи, които отговарят за тях. Отговорен управляващ орган за самостоятелните детски ясли в системата за ОГРДВ за деца от 0 до 3 години е Министерството на здравеопазването, а за децата в яслените групи към детските градини е Министерството на образованието и науката.

В страната има силна децентрализация на политиката за ОГРДВ до 3 години, като на ниво община се вземат решенията, а контролът и методическото ръководство се извършват на регионално ниво (Регионална здравна инспекция (РЗИ) и Регионално управление на образованието (РУО)). Публичният сектор предоставя универсален

достъп от определена възраст в зависимост от заведението (самостоятелна детска ясла или яслена група към детска градина), както и частният сектор също осигурява грижи за децата.

Основна организационна форма за предоставяне на грижи за деца до 3 години – в най-ранната детска възраст, в страната са общинските детски ясли. Според действащата нормативна уредба (Закон за здравето, чл. 119, ал.2) детските ясли и общинските детски кухни се създават, преобразуват и закриват със заповед на кмета на общината след решение на общинския съвет и съгласие на директора на съответната регионална здравна инспекция.

Липсата на съдържателна приемственост между детските ясли и детските градини води до нарушаване хода и динамиката на детското развитие и да не се използва в достатъчна степен възпитателният потенциал и потенциалът за развитие на децата в най-ранна детска възраст (Пенева, 2007).

1.4. Участието на родителите като базов компонент за осигуряване на качество в предлаганите форми на ОГРДВ за деца до 3-годишна възраст

Насочените към родителите политики преминават през промени и развитие както на европейско ниво, така и в национален план. Промените се изместват от помощи и средства за подкрепа, както и обучение на родителите към овластяване и надграждане на силните страни на родителите така, че те да се справят успешно със своята родителска роля, което води и до пълноценно развитие на детето в ранна възраст до навършване на 3 години (Световна банка, 2019).

1.4.1. Промени на политиките и услугите на европейско ниво, насочени към родителите

Подкрепата на родителството започва да се признава като област от обществената политика в резултат на Препоръка (2006) 19 на Комитета на министрите на Съвета на Европа (Rec (2006) 19, 2006), която се отнася до позитивното родителство и родителската отговорност в рамките на партньорство, уважение и зачитане на потенциала и ресурсите на семейството. В Препоръката са изведени общи принципи и ръководни насоки за специалистите в тяхната работа на основата на ясни ценности, етични принципи, знания и навици. В този документ се подчертава, че служителите са

партньори на родителите и съдействат за разширяване на техните възможности да бъдат отговорни и способни родители. От подход на реактивни и коригиращи модели, които реагират при неуспех и криза, постепенно се преминава към подход за предлагане на универсални услуги, които са съобразени с потребностите на семействата и се основават на притежаваните от родителите компетенции и силни страни. По този начин насочената към родителите подкрепа е от ключово значение за политиките за насърчаване на развитието на децата в ранна възраст и на човешкия капитал на всяка страна.

Конвенцията на ООН за правата на детето очертава родителските и обществените отговорности за образованието в ранна детска възраст и изисква от правителствата да „предоставят подходяща помощ на родителите при изпълнението на техните отговорности по отглеждане на децата”, както и „да подпомогнат разбирането на родителите за ролята им в ранното детско образование на техните деца“ (Конвенцията на ООН за правата на детето, чл. 18.2). Акцент върху отговорността на родителите и на необходимостта да им бъде оказвана подкрепа и помощ от държавите, ратифицирали Конвенцията, се поставя и в Коментар № 7 на Комитета по правата на детето (2005 г.) „Прилагане на правата на детето в ранна детска възраст“, като се посочва, че „...кърмачетата и малките деца не са пасивни получатели на грижа, насоки и ръководство“, разглеждат се като „...активни социални участници, които търсят закрила, подкрепа и разбиране от родителите и обгрижващите лица...“.

Наличната транснационална статистика и анализът на националните политики в Европа за образование и грижа в ранна възраст, както и основните тенденции и подходи в Европа към ОГРДВ са обобщени в два прегледа, издадени от Изпълнителната агенция за образование, аудио-визуални продукти и култура. Прегледът през 2009 г. представя статуквото с основните показатели на ОГРДВ като домакинства с деца до 6-годишна възраст, семейства с един родител, финансовата несигурност при семействата и други фактори от социално-икономически характер. По отношение партньорството с родителите, прегледът от 2014 г. посочва добри практики за насърчаване на това взаимоотношение като изработването и даването на насоки за домашно базираните форми на ОГРДВ и прилагането на цялостни програми за работа с родителите както при център базирана, така и домашно базирана форма на предоставяне. Представени са ефектите от домашните посещения на професионалистите от общественото заведение за ОГРДВ в домашна среда. Участието на родителите в управлението на заведението за ОГРДВ се отчита като практика

основно в заведенията за деца над 3-годишна възраст. България е сред страните, в които включването на общността и родителите в работата на детското заведение за деца под 3-годишна възраст не е задължително по регламент (Eurodyce & Eurostat, 2014).

1.4.2. Фактори, които влияят върху взаимодействие между персонала на заведенията за образование и грижа за деца под 3-годишна възраст и техните родители и семейства

Участието на родителите е посочено като един от критериите за качество според Рамката за качество на системите за ОГРДВ и се оценява в няколко аспекта, посочени и в Препоръката от май 2019 г. на Съвета на Европейския съюз. Те са: включване на родителите, семействата и лицата, които се грижат за децата, в процесите на вземане на решения (например чрез родителски комитети); отчитане на мнението на родителите при вземане на решение чрез анализ на предлагането и търсенето от страна на семействата с цел по-добро адаптиране на предлагането на услуги за образование и грижи в ранна детска възраст към техните потребности, като се уважава изборът на родителите; анализ и преодоляване на пречките, с които семействата може да се сблъскат при достъпа и използването на услуги за образование и грижи в ранна детска възраст, като например разходи, пречки, свързани с бедността, географско местоположение, негъвкаво работно време, пречки, свързани с неадекватни разпоредби за деца със специални потребности, културни и езикови бариери, дискриминация, както и липса на информация; установяване на контакт и сътрудничество със семействата, и особено с тези от тях в уязвимо или неравностойно положение, с цел те да бъдат информирани за възможностите и ползите от участието в образование и грижи в ранна детска възраст и когато е целесъобразно, за наличната подкрепа да се изгради доверие в предлаганите услуги и да се насърчи участието от ранна възраст; предприемане на мерки, с които да се гарантира, че всички семейства, които искат да се възползват от услугите за образование и грижи в ранна детска възраст, имат достъп до образование и грижи в ранна детска възраст на приемлива цена и с високо качество, като в идеалния случай се работи с управленските структури на съответното ниво за гарантиране на правото на висококачествено образование и грижи в ранна детска възраст.

Има различни научни изследвания, които доказват благотворното влияние на участието на родителите и тяхното поведение към образователните резултати на децата

(Desforges & Abouchaar, 2003). Ключови фактори, очертани от тези изследвания, са богатата на стимули домашна среда, количество и качество на когнитивна стимулация, чувствителност на родителите и дете-центрирана емоционална подкрепа, както и акцент върху ученето като ценност. Това определя действията на родителите спрямо децата в ранна възраст като основен фактор за способността на детето да учи. Именно на това се акцентира при разработването и изпълнението на политиките и практиките за ОГРДВ и търсенето на плавни преходи към училищната възраст и образователните и академични постижения на човека като цяло.

Ценностите и убежденията на професионалистите са определящи за насърчаването на родителското участие във формите на грижа и образование за деца в ранна възраст. Родителите биват насърчени да работят в партньорство с персонала в отношения, когато тези отношения се характеризират със „споделено чувство за цел, взаимно уважение и желание за преговори, което включва споделяне на информация, умения, взимане на решения и отговорност“ (Pugh, De'Ath, 1989). Отношенията между родителите и професионалистите могат да се определят като „развиващо партньорство“, в което професионалистите инвестират своята „обща теория за детското развитие“, а родителите инвестират тяхната „лична теория“ относно тяхното дете (Patrick Easen et al., 1992, p. 285). Това ни позволява да изучим и опознаем детето по-добре (OECD 2001, 2006, 2012).

Старите методи и форми за взаимодействие с родителите не могат да задоволят потребностите на съвременната личност. Ежедневните разговори се оказват недостатъчни и информацията, която родителите получават за децата си, е ограничена (Минева, Табакова, 2014). „Разглеждайки родителите като партньори, съвременната европейска образователна стратегия издига тезата за преход от социална обвързаност към приоритетно участие на семейството във възпитателния процес. Това означава, че реализацията на компетентността на педагогическите екипи в системата на образованието, в контекста на взаимодействието „образователни институции – семейство“, изисква нови комуникационни стратегии за сътрудничество с родителите, чиято визия е свързана с оптимизация на възпитателния потенциал на фамилната констелация чрез педагогическо образование на родителите“ (Пенева, Л., Пенев, Р., 2015). Участието на родителите е залегнало като един от 9-те принципа на възпитателното взаимодействие с децата, отразени в Програмата за възпитателна работа с деца до 3-годишна възраст (Татъзов, Т. 1996).

Прегледът на политиките и практиките в ЕС за ОГРДВ, които се основават на научните постижения за развитието на децата до 3-годишна възраст дават отражение и водят до промяна в социалните политики и практики.

Това насочва вниманието към необходимостта на базата на прегледа на научната литература и периодичните доклади и оценките на съществуващите политики и практики за образование и грижа за деца до 3-годишна възраст на ниво ЕС и в страната ни да се очертаят и организират основните фактори, които допринасят за участието на родителите в прилагането на политиките за ОГРДВ за деца до 3-годишна възраст. За целта е разработена собствена концептуална рамка на факторите, оказващи влияние върху участието на родителите в образованието и грижата за деца до 3-годишна възраст. Рамката включва 4 групи фактори и към всяка са обособени елементи – факторите. Първата група фактори е свързана със семейството, което ползва услугите на ОГРДВ. Факторите, свързани със семейството, са социално-икономически статус (доходи, степен на образование, етнос, пол, възраст, семеен статус, трудова заетост), целите за развитието на детето, които родителите очакват от заведението за образование и грижата за детето и доколко тези цели са споделени с професионалистите в него. Друг фактор представляват нагласите на родителите към тяхното участие, към персонала и как семейството конструира и възприема ролята на родителите в ОГРДВ за деца до 3-годишна възраст. Последният фактор към тази група е осъзнаването на ползите от участие на родителите в ОГРДВ за деца до 3-годишна възраст през призмата на правата на детето. Втората група фактори е свързана с професионалистите, които работят в услугата за ОГРДВ. Факторите към тази група са опитът, стажът, възрастта на персонала, както и нагласите към родителите и към тяхното участие в ОГРДВ за деца до 3-годишна възраст. Други фактори са вярата в партньорските отношения с родителите, знанията относно правата на децата и осъзнаването, че участието на родителите в ОГРДВ е фундаментално право на децата. Фактори към тази група са и наличието на споделени с родителите цели за развитието на детето и наличието на опит и развитие на компетенциите, практиките за себerefлексия и взаимодействие с други специалисти. Към тази група фактори спадат и прилагането на разнообразни форми на взаимодействие с родителите и влизането на персонала в роля да овластят родителите със знания и умения, както и осъзнаване на ползите от участието на родителите и бариерите пред неговото реализиране на практика. Третата група фактори е свързана с организационно-институционална среда. Два са факторите, които са свързани със средата, и това са наличието на практики за

участие на родителите в ОГРДВ за деца под 3-годишна възраст и дали се осъзнават бариерите пред участието на родителите. Четвъртата група фактори е свързана с политическата, нормативна и регулаторна рамка относно участието на родителите в ОГРДВ. Факторите в тази група са наличието на политика за РДР и ОГРДВ с определени национални цели за ОГРДВ, адекватната регулаторна рамка, насоки и методически указания за прилагането на политиката за качество и обхват на услугите за ОГРДВ и наличието на визия за бъдещето на политиките за ОГРДВ.

Установяването на статуквото с прилагането на политиките на ЕС за ОГРДВ с фокус участието на родителите в образованието и грижата за деца до 3-годишна възраст, като базов компонент на качеството на услугите за ОГРДВ може да бъде организирано с помощта на тази рамка.

ВТОРА ГЛАВА. МЕТОДОЛОГИЯ

2.1. Цел, задачи и хипотези на изследването

Цел: да се установи ролята на родителите и детската ясла в прилагане политиките на Европейския съюз за образование и грижа в България.

За постигане на целта са формулирани следните **задачи**:

1. Да се проучат съществуващите политики за ОГРДВ за деца до 3-годишна възраст в България за периода 2008–2020 г.
2. Да се проучи участието на родители на деца до 3-годишна възраст в процеса на грижа и образование в контекста на детските ясли.
3. Да се проучат формите на взаимодействие между родители и професионалисти в реализиране на политиките за ОГРДВ до 3-годишна възраст.
4. Да се проучи влиянието на социално-икономическите фактори, нагласите и опитът на родителите върху тяхното участие в ОГРДВ за деца до 3-годишна възраст.
5. Да се проучат нагласите и опитът (компетенциите) на професионалистите от системата за образование и грижа за деца до 3-годишна възраст относно участието на родителите в образованието и грижата за децата.

Формулирани са две **хипотези**.

Първа хипотеза: Политиките за участие на родителите в образование и грижа за деца до 3-годишна възраст не се прилагат ефективно в България.

Втора хипотеза: Участието на родителите в дейността на детските ясли в България е недостатъчно.

Предмет на проучването представлява участието на родителите в организирането и предоставянето на грижа и образование за деца на възраст до 3 години, които посещават самостоятелни детски ясли и яслени групи към детски градини в две общини в страната.

Обект на проучване представляват професионалистите от самостоятелни детски ясли и яслени групи в детски градини в две общини в България, както и родителите на децата, които посещават тези обществени заведения.

2.2. Методи

Емпиричните данни са събрани чрез качествени и количествени **методи**:

Качествени методи: полуструктурирано интервю с международни експерти, полуструктурирано интервю с национални експерти, дискусия във фокус групи, документален анализ.

Количествени методи: анкетно проучване на родители и на професионалисти.

За целите на проучването са разработени две анкетни карти – една за родителите и една за професионалистите, два протокола за полуструктурирани интервюта – един за националните и един за международните експерти. За провеждането на дискусиите във фокус групите е изработено ръководство. Професионалистите от детските заведения участват както в дискусиите във фокус група, така и в анкетното проучване.

Статистически методи: описателни числови характеристики, Хи-квадрат, коефициент на Крамер. Обработката на данните е със статистически пакет SPSS.

Извадката включва международни експерти, национални експерти, професионалисти от детски ясли, детски градини с яслена група и родители на деца до 3-годишна възраст.

Международните експерти са представители на институции на ЕС (четирима участници), свързани с политиките за ОГРДВ, и един експерт и изследовател по ранно детско развитие от Съединените Американски Щати.

Националните експерти (четирима участници) са представители на здравната и образователна система и са с дългогодишен изследователски и експертен опит в прилагането на политиките за ранно детско развитие, образование и грижа.

Професионалистите от самостоятелни детски ясли и яслени групи в детски градини в двете общини са 47, от които директори – 4, медицински сестри – 27, педагози – 10 и детегледачки – 6, като 72% (34 професионалисти) са работещите с деца в яслена възраст в гр. София и съответно 28% (13) са работещите професионалисти в община Тунджа.

Родителите на деца до 3-годишна възраст са 149, като 19% от тях са на деца, които посещават яслени групи в община Тунджа, а 81% от родителите са на деца, които посещават ясла в гр. София.

Извадката на лицата, които попълват анкетните карти, е типологична. Тя включва професионалисти и родители от самостоятелните детски ясли и детски градини в двете общини – София-град и Тунджа.

2.3. Организация на проучването

Проучването е проведено в периода септември 2016 г. – юни 2019 г. и включва следните етапи:

1-ви етап: Изработване на концептуална рамка с основните фактори, които влияят върху участието на родителите (период 02.2018 г.– 05.2018 г.)

2-ри етап: Провеждане на интервюта с международни експерти.

3-ти етап: Експертна оценка на разработените инструменти.

4-ти етап: Пилотно проучване с анкети при 5 родители и фокус група с професионалисти за апробиране на ръководството за провеждане на фокус групите.

5-и етап: Анкетно проучване с родители и професионалисти, дискусии във фокус групи с професионалисти и интервюта с национални експерти.

Дизайнът на изследването и инструментите са консултирани с експерти в областта на изследователските методи в социалните науки, както и експерти в областта на детското здраве и организация на детската грижа в яслена форма, в социалната сфера и ранното детско развитие.

Като ограничения на изследването може да се отчете липсата на мнението на децата. Поради спецификата на тяхната възраст и ограничените опит и практики в България за вземане и отчитане мнението на децата на възраст до 3 години, както и ограничението във времевите ресурси на изследването, липсваше такава възможност. Това може да бъде обект на бъдещо изследване.

Проучването е проведено при спазване на етичните принципи за провеждане на научни изследвания: конфиденциалност, анонимност, информирано съгласие и възможност за отказ от участие в различните етапи от проучването. Разработени са декларации, които регламентират участието на различните респонденти и използването на аудиозапис (фокус групи и интервюта с международни експерти). Спазен е регламентът на ЕС за защита на личните данни.

ТРЕТА ГЛАВА. РЕЗУЛТАТИ И АНАЛИЗ

3.1. Документален анализ

Целта на документалния анализ е да бъде събрана, проучена и анализирана информация от различни стратегически документи, нормативни актове и статистически данни и резултати от различни изследвания, провеждани през последните 10 години в България в сферата на ОГРДВ за деца до 3-годишна възраст.

По данни на Националния статистически институт (НСИ) (Статистически справочник 2019 г.) към 31.12.2018 г. децата до 1-годишна възраст в страната са 62 039, от тях в градовете живеят 46 843, а в селата 15 196. Децата от 1- до 4-годишна възраст са общо 263 686, от тях в градовете 200 420 и в селата – 63 266.

Осигуреността с места в детски ясли към 31.12.2018 г. общо за страната е 17.3%, а обхватът на децата, които посещават тези заведения – 16.6% (НСИ, Прессъобщение за детските ясли за 2018 г.). Според ежегодно провежданото наблюдение „Статистика на доходите и условия на живот“ (EU SILC) почти половината от българските деца – 41,6% или 509 900 деца, живеят в риск от бедност или социално изключване в страната. Особено уязвими са живеещите в домакинства с 3 и повече деца или само с един родител, децата от ромската и турската етническа група. Близко 33,3% от децата до 5-годишна възраст живеят в материални лишения през 2017 г. (НСИ 2020).

Един от критериите по петте основни области от Рамката за качество на системно ниво е осигурената възможност за родителите на децата в ранна възраст, при желание от тяхна страна да ползват услуги за ОГРДВ. От вторичния анализ на статистическите данни, представени на национално ниво от НСИ, е видно неравномерното разпределение и различията в обхвата на децата според коефициента на записване в детските ясли и градини в различните области и населени места на страната. Анализът също така показва и намаляване на броя на живородените деца и коефициента на обща раждаемост, което е свързано и с неравномерното разпределение на детските заведения за ОГРДВ на територията на страната, както и в различните типове населени места. Обхватът и осигуреността на места за децата в яслена и предучилищна възраст варират и се различават значително в различните области и градове.

Обхватът на децата до 3-годишна възраст в детски ясли и детски градини остава под целите на ЕС (33%), като по-голямото отклонение се отнася за децата в детски ясли.

Направен е преглед и анализ на стратегически и нормативни актове в образователната, социалната и здравната система, тъй като в даденото определение на Съвета на ЕС за същността на системите за ОГРДВ (The Council of the European Union, 2019/C 189/02, стр. 7) се казва, че това е всяка публична услуга, която се акредитира от държавата, има програми, персонал, системи за контрол, наблюдение и оценка и определен стандарт за финансиране.

3.1.1. Система за социална закрила, политики и практики за деца в ранна възраст и техните родители

Политиките от системата на социалната закрила, които имат отношение към образованието и грижата за децата в ранна възраст, са свързани с деинституционализацията на децата, намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване, развиването и предоставянето на качествени социални и интегрирани услуги за деца и техните семейства, политиките за трудова реализация на родители с деца в ранна възраст, както и специалната закрила на деца в риск. Включени са и политиките, свързани със социалното подпомагане, общественото осигуряване, интегрирането на ромите и справяне с демографските промени в обществото.

В социалната сфера няма стратегически документи, фокусирани върху ранната възраст. В края на 2010 г. е приет План за действие за изпълнение на Националната стратегия „Визия за деинституционализация на децата в Република България“, а в края на 2016 г. е приет и Актуализиран план за действие (ДАЗД, 2016). С тези документи се конкретизират дейностите, задачите, отговорностите и ресурсите за изпълнение на Националната стратегия в петгодишни периоди. Актуализираният план за действие съдържа обещание за закриване на всички оставащи ДМСГД в страната, както и мерки за подкрепа на ранното детско развитие чрез услуги, включително такива като патронажната грижа. Прави впечатление, че три стратегически документа залагат патронажната грижа като интервенция в подкрепа на холистичното развитие на децата в ранна възраст, но липсва регулация, която ясно да посочва пътната карта и механизмите за реалното изпълнение на тези мерки. Процесът не е приключил и все още има деца, които се отглеждат в ДМСГД (НСИ, 2020).

Единствените мерки в социалната сфера, които са изцяло насочени към ранната детска възраст, са мерките в Закона за семейни помощи за деца и в Кодекса на труда, където са регламентирани семейните помощи при раждане и до навършване на 1-годишна възраст на детето, както и мерките в трудовото законодателство, които предоставят мерки за социална защита на работещите майки и бащи.

Основната нормативна рамка за закрила на детето е в Закона за закрила на детето (ЗЗД) и Закона за социално подпомагане (ЗСП). Въпреки многократни промени и допълнения на тези закони и свързаните с тяхното прилагане поднормативни актове през годините, в тях все още липсва диференциация на политиките от организационен характер за децата на възраст до 3 години.

В страната функционират голям брой социални услуги, но без специализация в ранната възраст, с малки изключения. Въпреки наличието на подобни услуги оценката на Европейската комисия е, че интегрирането на социалните услуги с услуги от другите сектори на обществен живот е непълно и рискът от изпадане в бедност или социално изключване са сред най-високите в Съюза (ЕК, 2018, стр. 3).

3.1.2. Система на здравеопазването, политики и практики за деца в ранна възраст и техните родители

По отношение на децата в най-ранна детска възраст Министерството на здравеопазването пряко отговаря и ръководи няколко основни направления: грижата за деца, които не се отглеждат от семействата си и са настанени в домовете за медико-социални грижи, опазването на майчиното и детското здраве чрез профилактика и обхват по национална програма, образованието и грижата за деца в детските ясли като регламентирана и осигурена от държавата услуга за родители на деца в най-ранна възраст.

В Националната здравна стратегия 2014–2020 подкрепата на родителството е изведено като важен приоритет със специално внимание към уязвимите социални групи от населението. Няма разписан алгоритъм и визия за предоставяне и развитие на универсални здравни услуги за деца и семейства, които могат да „стеснят“ входа към здравната система и да намалят здравните и социалните рискове.

В Плана за 2019 г. за изпълнението на Актуализираната национална стратегия за демографско развитие на населението в Република България (2012–2030 г.) (2019) е заложено Министерството на здравеопазването да обезпечи работата на 31 Здравно-

консултативни центрове за майчино и детско здраве. За осигуряване на устойчивост на създадените услуги по тази национална програма няма нормативен регламент, все още не е разработена единна национална методика за работа на центровете, ясни изисквания и очаквания, не е изградена предвидената по програмата организационна структура, липсва система за текущ контрол и мониторинг както и финансов стандарт и осигурен ресурс. Като цяло програмата няма ясни цели по отделните области на дейност, няма и измерими цели по отношение на политиката за децата.

Прилага се и Програма „Детско здравеопазване“ (НЗОК, 2019), която се изпълнява от общопрактикуващия лекар на детето или от лекар специалист по детски болести. Тя определя всички профилактични дейности (прегледи, изследвания, имунизации), които са задължителни при наблюдението на растежа и развитието на детето – от раждането до 18-годишната му възраст. Здравните услуги за децата са регламентирани в Закона за здравето. Липсва специален фокус върху децата в ранната възраст, те подлежат на същия режим като всички до 18 г. Здравните услуги, които са специфични за малките деца, са детските ясли и детските кухни към здравната система, както и специализираната институция ДМСГД. Според Закона за здравето детските ясли и детските кухни се създават с цел подпомагане на семейството при отглеждане на деца до 3-годишна възраст и за „осигуряване на тяхното нормално физическо и психическо развитие“. В Наредба № 26 от 18.11.2008 г. (2011) за устройството и дейността на детските ясли и детските кухни и здравните изисквания към тях се застъпва родителското участие в една от дейностите на заведението: „организиране и участие в програми за здравно образование на персонала и родителите на децата“ (чл. 17, ал. 6). Думата „родители“ се споменава общо 14 пъти, а думата „семејство“ не се споменава. Няма друга регулация в Наредбата, която да указва как на практика ще се гарантира родителското участие в живота на заведението. Участието на родителите е залегнало като един от 9-те принципа на възпитателното взаимодействие с децата, отразени в Програмата за възпитателна работа с деца до 3-годишна възраст (Татъзов, Т. 1996).

Прегледът и съдържателният анализ на документите показва, че подкрепата на родителството в здравната система се изразява в развитие на родителски грижи и умения основно чрез консултации по време на медицинските прегледи на децата, както личи от програмите „Детско здравеопазване“ и „Майчино здравеопазване“ (НЗОК, 2019). Няма медицински стандарти за обезпечаване на целенасочена координация на

насочените към родителите дейности на ключовите услуги и професионалисти в системата, както и между различните системи – здравна, образователна и социална.

3.1.3. Система на образованието, политики и практики за деца в ранна възраст и техните родители

Политиките в сферата на образованието, чрез които се регламентират и реализират образованието и грижата за децата в ранна възраст, са свързани с развитието на предучилищното възпитание и подготовка, образователната интеграция на деца от етнически малцинства, приобщаващото образование на деца със специални образователни потребности, повишаване на грамотността и намаляване дела на преждевременно напусналите образователната система.

Не е установено наличието на стратегически документ, който е посветен на грижата и образованието за деца в ранна възраст или на ранното детско развитие като цяло.

Според приетия през 2018 г. Закон за предучилищното и училищното образование (ЗПУО) в детската градина могат да бъдат разкривани яслени групи за отглеждане на деца от 10-месечна до 3-годишна възраст. Според регламента на този закон постъпилите деца в яслени групи в детските градини се отглеждат, възпитават, социализират и обучават по стандарти за ранно детско развитие, приети с наредба на министъра на здравеопазването и министъра на образованието и науката. Проектът на наредба за стандарти и стратегии за развитие и учене (МС, 2017) е предоставен за публично обсъждане на 07.03.2017 г., но все още не е официално приет, поради което остава в сила регламентацията на устройството и дейността на детските ясли според Закона за здравето и поднормативните актове към него. ЗПУО отрежда роля на родителите като участници в образователния процес. В него са регулирани и възможности за развиване на взаимоотношенията въз основа на сътрудничеството и взаимодействието между родителите и детската градина (чл. 2, чл. 3, чл. 68, чл. 185 и Глава 10). Думата „родители“ се споменава 38 пъти в документа, а думата „семейство“ – 4 пъти.

Въпреки промените в подхода и разбирането на развитието и образованието и грижата в ранна възраст, към момента ролята на детската градина се разбира предимно като среда за подготовка на детето за училище, отколкото като среда за холистично развитие на детето, която има голям принос за постигане на социално-емоционални

умения и създава възможности за по-добро качество на живота на детето, както и за преодоляване на неравенствата и за благоприятстване на шансовете му да се развие като зрял и самостоятелен индивид.

От прегледа и анализа на стратегическите документи и програми на Министерството на образованието и науката видимо се очертава поставянето на фокуса върху взаимодействие и включване на родителите като участници и партньори в образователния процес и управлението на образователните институции и звена. В стратегическите документи и нормативните актове ясно се посочва ролята на родителите като участник в образователния процес и подкрепата и обучението на семействата на децата, като особено внимание се отделя на децата с увреждания и техните семейства. Има разписани форми за участие на родителите в образователния процес през настоятелствата и обществените съвети, които се създават към образователните звена и институции по силата на действащата нормативна уредба.

В образователната система, както и в здравната и в социалната, формите и дейностите за подкрепа на детето и семейството са насочени предимно към деца и семейства в условия на риск и не се залага на развитието на обществени услуги с универсален достъп като възможност и начин за превенция на рисковете за детето и семейството. Акцентът в образователните политиките остава върху деца над 3 години.

3.1.4. Интегрирани политики

Политиките и услугите за ранно детско развитие включват както секторните услуги в социалната, здравната и образователната сфера, така и т.нар. „интегрирани“ услуги, които възприемат мултисекторен, комплексен подход към ранното детско развитие и подкрепата на децата и семействата. Както развитието на интегрирани услуги, така и подобряването на качеството и координацията между съществуващите секторни услуги е предпоставка за преодоляването на предизвикателствата в сферата на борбата с бедността и социалното изключване в България. Ключов принос към прилагането на интегрирани политики в ранния период от детското развитие имат първите „Стандарти за развитие и учене в ранното детство: от раждането до три години“ (Трифенова-Атанасова и кол. 2014).

Влизането в сила на новия Закон за социалните услуги (2019) ще даде тласък в прилагането на интегрирания подход между трите системи на благосъстояние.

3.2. Политики за образование и грижа в ранна детска възраст според международни експерти

Съдържателният анализ на интервютата с международните експерти показва, че и в двете основни дирекции на Европейската комисия – ГД „Образование и култура“ и ГД „Заетост, социални въпроси и приобщаване“, прилагането на политиките за ОГРДВ в страните – членки на Съюза, продължава да бъде основен приоритет и обект на внимание и наблюдение. Като отбелязват напредък в обхвата на децата на европейско ниво, експертите подчертават и промяната в качеството на системите за ОГРДВ, което е резултат от повишена осведоменост и разбиране на същността и ефекта от целенасочените и своєвременни инвестиции в системите за ОГРДВ върху социалното и икономическото развитие и благополучието на държавите и обществото. Политическият акцент се поставя върху развитието и промяната на същността на системите за ОГРДВ, от услуги и форми за посрещане на елементарните физиологични потребности на децата, към услуги за стимулиране и подкрепа на холистичното развитие на детето, приемайки го като личност в неговата цялост и ценност от най-ранна възраст.

Отбелязва се промяната в подходите към децата до 3-годишна възраст, които се базират на разбирането за първостепенното значение на взаимовръзките и взаимоотношенията на детето с възрастните, на ученето и овладяването на средата чрез играта. Акцентите вече се поставят върху качеството на тези взаимоотношения и на ролята на играта, които определят развитието на детето. Като основни елементи на политиките за ОГРДВ на ниво Европейски съюз експертите определят целите за обхват на децата до 3-годишна възраст и осигуряването на качествени услуги.

По отношение на участието и включването на родителите в различните публични форми и услуги за ОГРДВ от експертите и от двете европейски дирекции като важно и необходимо условие се посочва възможността родителите да имат избор сред няколко варианта на услуги за ОГРДВ. Такива варианти могат да бъдат разработени и налични, когато още в процеса на планиране се прави проучване на мнението и потребностите на родителите и семействата. Посочената друга важна предпоставка за включване и участие на родителите е свързана с тяхното осъзнаване на собствената им роля като родители, както и на ролята им в избора и предоставянето на качествени и подходящи за децата им услуги за ОГРДВ. Според експертите и от двете европейски дирекции, за да се постигне това осъзнаване, е необходима целенасочена

работа в тази посока: *„Трябва да има някаква форма на образование и подкрепа на родителите, за да осъзнаят своята роля като родители, както и ролята си в това услугите за ОГРДВ да са подходящи за техните деца“* (международен експерт по РДР).

Като предизвикателство експертите определят обучението на педагозите за холистичното развитие на децата в ранна възраст, тъй като детската ясла не е място само за опазване и обгрижване на децата, а среда за стимулиране на тяхното развитие във всички области. Очертаният на ниво политики подход за интегриране и сътрудничество на всички системи около детето е основополагащ за насърчаване на родителското участие според изразеното от експертите на европейско ниво мнение в интервютата. Друг подход, стимулиращ участието на родителите и прилаган в отделните държави, е наличието на политика за ранното детско развитие, както и на единна визия за ранната детска интервенция, като условие за постигане на напредък в прилагането на интегриран подход в работата с деца с трудности в развитието.

3.3. Политиките за образование и грижа в ранна детска възраст според национални експерти

Интервюираните експерти и от образователната, и от здравната сфера споделят единно мнение, че развитието на публичните услуги за деца до 3-годишна възраст изисква да се прилага Рамката за качество на системите за ОГРДВ, като практиките се приведат в съответствие със заложените по нея критерии в петте основни области. Според тях основните акценти за страната ни трябва да се поставят върху достъпа до качествени услуги за всяко дете, на професионалната квалификация и развитие на специалистите в тези детски заведения и не на последно място- на интегрирането на политиките за ранно детско развитие. Другият посочен в интервютата документ, който следва да се познава добре и да се прилага при изготвянето на публични политики и практики за децата до 3-годишна възраст, е разработената от УНИЦЕФ, Световна здравна организация и Световна банка (2018 г.) *„Пълноценна грижа за ранно детско развитие. Рамка в подкрепа на децата да оцеляват и процъфтяват за трансформиране на здравето и човешкия потенциал“*, за да се постигне цялостно развитие на детето чрез интегриран и холистичен подход.

Националните експерти очертават като важно предизвикателство от системен характер разпокъсаността на публичните услуги за деца до 3-годишна възраст –

самостоятелните детски ясли са подчинени на една институция – Министерството на здравеопазването, а яслените групи към детските градини на Министерството на образованието и науката. Така за децата в една и съща възрастова група се предлагат различни подходи и методи на работа и взаимодействие, има различни цели и приоритети в зависимост от това на чие подчинение се намират. Това различие се отчита от някои от експертите като проблем за единството и целостта на системата за ОГРДВ, тъй като се нарушава плавният преход на детето към училищната система.

Друг посочен от експертите проблем от системен характер е липсата на адекватна кадрова политика, ниското възнаграждение, натовареността и съотношението възрастен–дете, недостатъчната квалификация на служителите за работа с деца под 3 години по отношение не само на здравните, но и на психолого-педагогическите аспекти и подходи за стимулиране развитието на децата.

Единодушно е мнението на всички национални експерти, участвали в изследването за съществуващото разделение между родители и професионалисти като сериозно предизвикателство пред участието и включването на родителите и изграждането на партньорски взаимоотношения между двете страни.

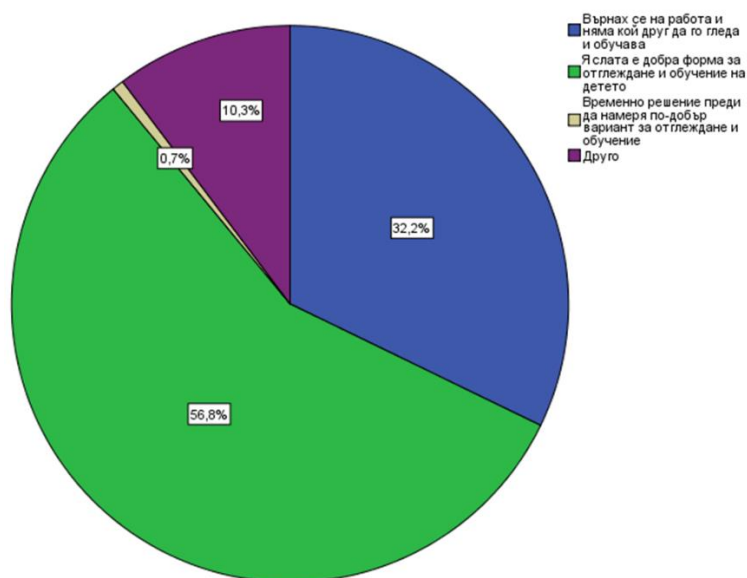
Нагласите на част от родителите според интервюираните национални експерти също представляват проблем и предизвикателство във взаимодействието и партньорството с персонала, тъй като някои родители също разглеждат детската ясла и семейството като две паралелни структури, които нямат нищо общо и не се интересуват какво става там, как се чувства детето или дори как е протекъл денят.

Включване, участие и партниране с родителите може да имаме, когато се преосмисли и подсили социалната роля на яслите като услуга в подкрепа на семейството, защото, когато се работи с детето в публична услуга, за да се постигнат добри резултати и подкрепа в развитието на детето, трябва да се работи със семейството, като професионалистите и родителите си партнират. Това мнение и препоръка на националните експерти съвпада с мнението на европейските експерти, изразено по време на проведените интервюта с тях.

3.4. Приложение на политиките на ЕС за образование и грижа в ранна детска възраст според родителите

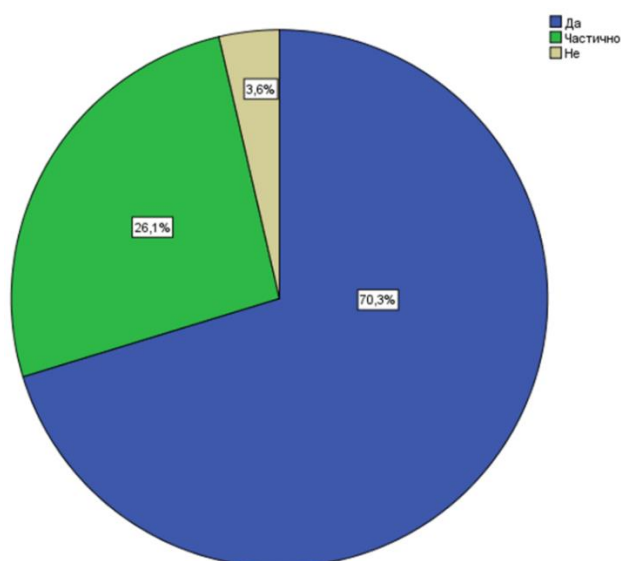
Анализът на данните от проучването показва, че на първо място родителите посочват факта, че яслата е добра форма за отглеждане и обучение на детето им – при

56,8% от анкетираните. Малко повече от една трета от анкетираните родители (32%) посочват като причина факта, че няма кой да гледа детето, и родителят трябва да се върне на работа. Като временен вариант до намиране на по-добро решение за детето им, отглеждането и възпитанието в детската ясла се посочва от 1% от анкетираните родители. Разпределението на данните е представено на фигура 1.

Фигура 1. Причини за записване на детето в детска ясла

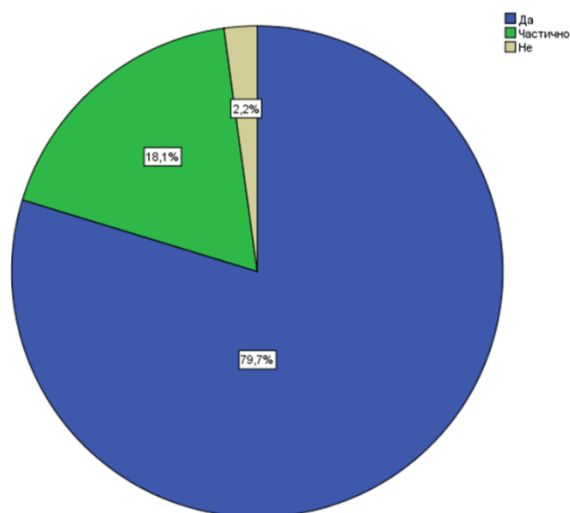
Детската ясла е единствената форма за предоставяне на публични услуги за образование и грижа за децата до 3 години, а много малко са родителите, които могат да си позволят частни детегледачи в дома им или частни детски ясли. На родителите на практика не се предлагат други възможности и няма различни варианти от услуги за деца до 3 години – родителите нямат избор, като в същото време местата в големите градове не достигат.

Фигура 2. Нагласи на родителите за консултиране с персонала относно развитието на детето след адаптацията

Резултатите от проведеното проучване показват осъзнаването на необходимостта от взаимното информиране, обсъждане, консултирането и други форми на взаимодействие между персонала и родителите не само преди постъпването в яслата и в периода на адаптация на детето, но и след това през целия период и във всички процеси на грижа и образование. Данните показват, че повечето от анкетираните родители (70,3%) се консултират с персонала по важни за тях въпроси, свързани с развитието на детето и след периода на адаптация на детето към яслата. По-малко от една трета (26,1%) правят това частично, а 3,6% от родителите не се консултират с персонала по въпроси, свързани с развитието на детето (Фигура 2).

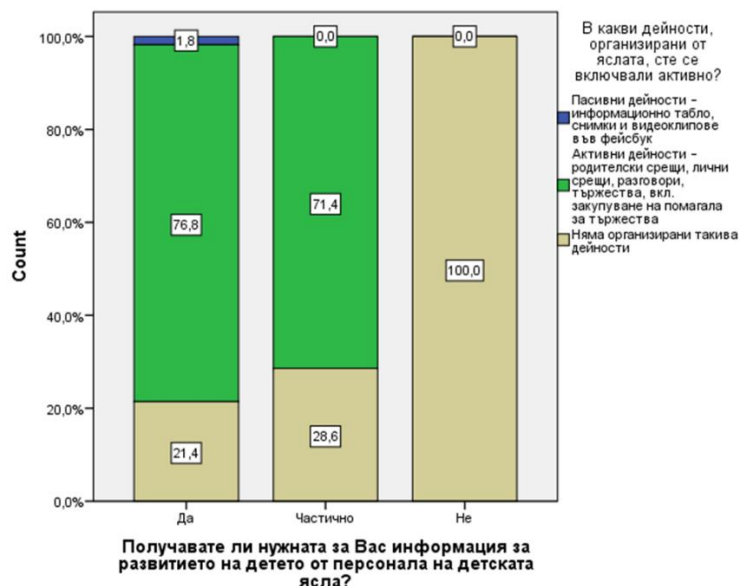
На фиг. 3 са представени данни от проучването, които показват в каква степен персоналят на яслата предоставя информация на родителите за развитието на детето им. Преобладаваща част от анкетираните родители (79,7%) получават от персонала на яслата нужната за тях информация. Тези родители, които посочват, че получават частична информация от персонала, са 18,1% от анкетираните, докато родителите, които са отбелязали, че не получават необходимата им информация за развитието на детето им, са 2,2%.

Фигура 3. Удовлетвореност на родителите от информацията, която получават от персонала на детската ясла

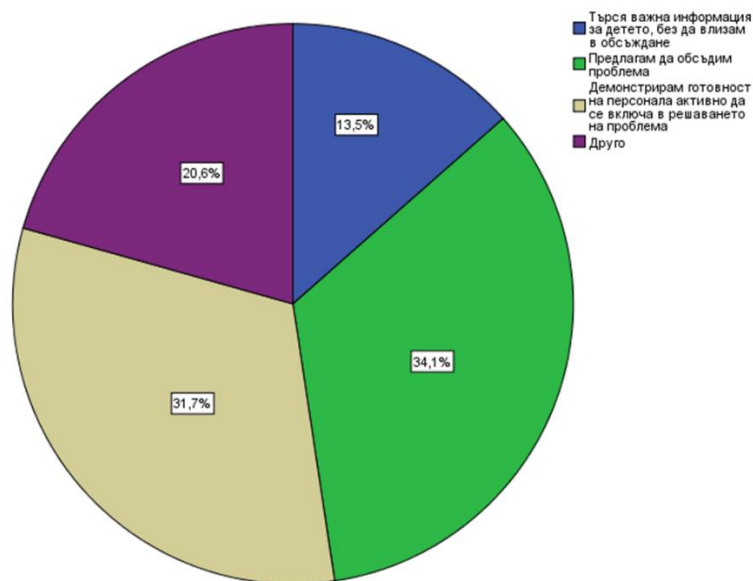
Данните от изследването показват, че по-често участват в дейности, организирани от яслата тези родители, които получават от персонала необходимата им информация за развитието на детето, в сравнение с тези, които не получават такава информация ($\chi^2 = 9,41$, $p = 0,051$.)

Разпределението на данните е показано на фиг. 4, която отразява връзката между удовлетвореността на родителите от информирането на персонала за развитието на детето и участието им в дейности, организирани от персонала:

Фигура 4. Връзка между удовлетвореността на родителите от информирането на персонала и участието им в дейности, организирани от персонала

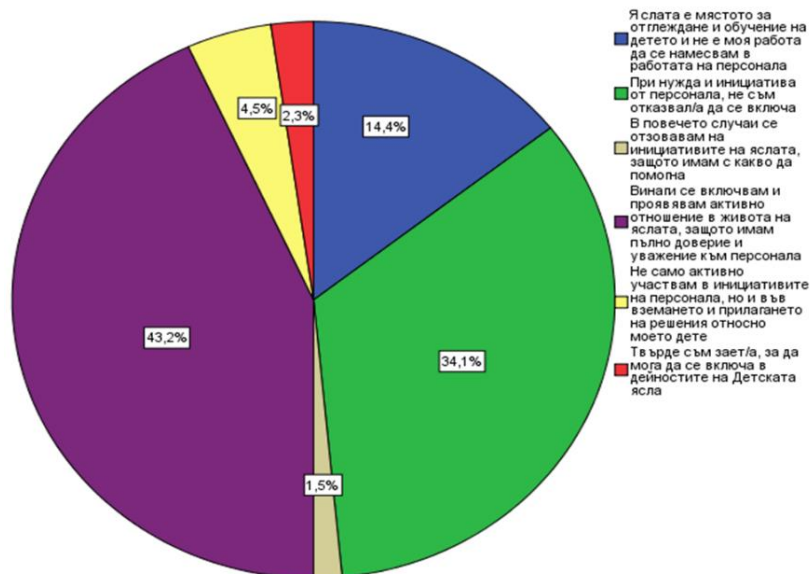
Данните за начина, по който реагират родителите и действията им при възникване на проблемна ситуация, показват, че преобладаваща част от анкетираните родители (65,8%) демонстрират нагласи и готовност за комуникация и взаимодействие с персонала – 34,1% от тях предлагат проблемът да бъде обсъден, 31,7% имат готовност и заявяват желание да се включат в неговото решаване. Малка част от анкетираните родители (13,5%) посочват, че сами търсят важна информация за детето, без да влизат в обсъждане на проблема и ситуацията с персонала. Начините за справяне на родителите при проблемни ситуации с персонала са отразени на фиг. 5:

Фигура 5. Начини за справяне на родителите при проблемни ситуации с персонала

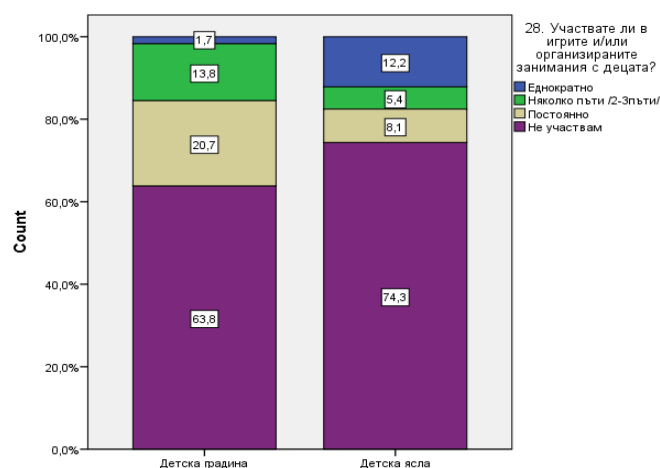
Резултатите от проведеното проучване показват, че сред родителите преобладават тези с положителна нагласа и готовност за участие в дискусии, организирани от детската ясла, по въпроси, свързани с развитието и адаптацията на децата – при 95,9% от тях, и само 4,1% не изразяват желание за такова участие.

Според данните от проучването, отразени на фиг. 6, които показват какво е виждането и готовността на родителите да участват в образованието и грижата за децата в яслата, по-голямата част от анкетираните родители (43,2%) посочват, че винаги се включват и проявяват активно отношение към живота на децата в яслата, защото имат пълно доверие и уважение към персонала и споделят общи цели за развитието на детето им. Данните показват, че общо 93,3% от анкетираните родители се включват и участват в дейността на яслата, било по собствена инициатива, било по инициатива на персонала и част от тях участват и във вземането и прилагането на решения, свързани с тяхното дете.

Фигура 6. Мнение на родителите относно грижата и обучението на децата в яслата

При анализ на данните се установява, че родителите на деца, които посещават яслена група в детска градина, по-често участват в игри и организирани от персонала занимания, в сравнение с родителите на деца в детска ясла. Участието на родителите се насърчава повече (36,2%) от детските градини с яслени групи, в сравнение със самостоятелните детски ясли, в които се допуска родителското участие по-рядко (25,7%) (Фигура 7). Родителите на деца от детска ясла, които въобще не участват, също са повече (74,3%), в сравнение с родителите на деца в яслена група на детска градина (63,8%). ($\chi^2 = 11,48$, $p = 0,009$).

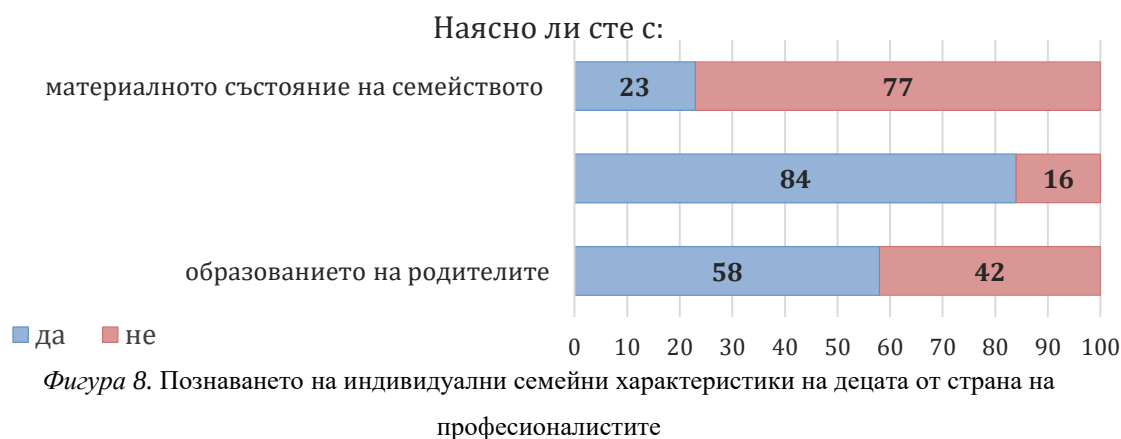

Фигура 7. Връзка между степен на участие на родителите в занимания с децата и типа детско заведение, което посещава тяхното дете

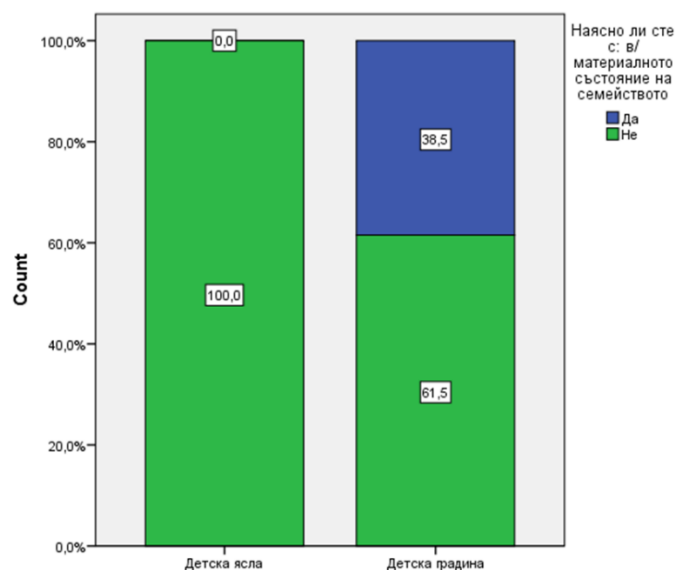
3.5. Приложение на политиките на ЕС за образование и грижа в ранна детска възраст според професионалистите

Социално-икономическият статус на семейството, структурата, нагласите и преценките им, както и целите, които си поставят родителите, във връзка с развитието на тяхното дете, техните лични преживявания и евентуален опит с обществена грижа, както и отношенията в семейството на детето са важни и тяхното познаване е ключов фактор, който определя качеството и степента на родителско участие в дейността на детската ясла или градина.

При проучване на информираността на професионалисти, които работят в детските ясли за материалния, семейния и образователния статус на родителите на децата бе установено, че 84% от тях са наясно с това дали семейството е с двама родители, или е с един родител. Малко повече от половината от анкетираните служители – 58%, са посочили също, че са наясно с това какво е образованието на родителите на децата, за които полагат грижи, а 23% са отбелязали, че са наясно с материалното им състояние. (Въпросът предполага няколко възможни отговора и разпределението на данните е според натрупването по отделните отговори.) (Фигура 8).

Наличие на статистическа значимост се установява и при изследване на връзката между типа заведение, в което работят професионалистите и познаването на материалното състояние на семейството. ($\chi^2 = 8,959$, $p = 0,003$). Данните са показани на фиг. 8. Прави впечатление, че всички професионалисти от детска ясла посочват, че не познават материалното състояние на семейството, за сметка на професионалистите от яслени групи в детска градина, които в 38,5% от случаите посочват, че са запознати с този изключително важен факт за средата, в която детето расте извън детското заведение (Фигура 9).

Фигура 9. Връзка между познаването на материалното състояние на семейството от страна на специалистите и типа детско заведение, в което работят

От всички анкетираните професионалисти в детските ясли тези, които са отговорили на въпроса, свързан с правата на децата под 3-годишна възраст, са около 80%. Данните са отразени на фиг. 10. Интерес и сериозен повод за размисъл дава отговорът на онези 3% от професионалистите, които посочват, че децата нямат права и правата са само на родителите.

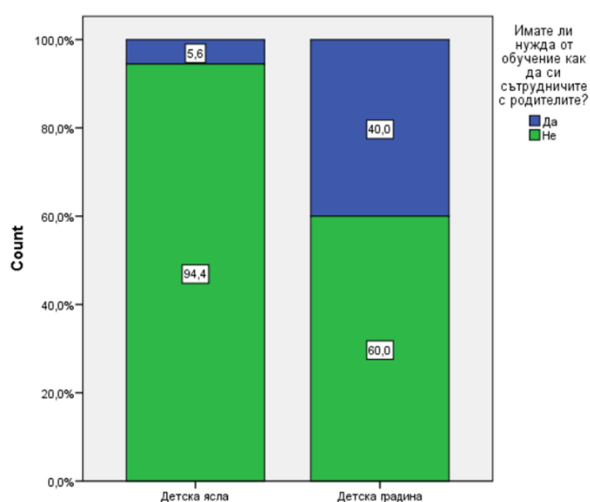

Фигура 10. Права на децата според професионалистите

Трудностите в работата с родителите зависят и от нагласата на професионалистите към родителите и тяхното участие в живота на детското заведение. В няколко от детските заведения в София бе изложена тезата, че с родителите трябва да се поддържа дистанция, защото създаването на по-близки взаимоотношения би довело до злоупотреби и проблеми. В много от отговорите в тези дискусии професионалистите от заведенията в София говорят в режим „ние“ и „те“: *Аз мисля, че не ние да*

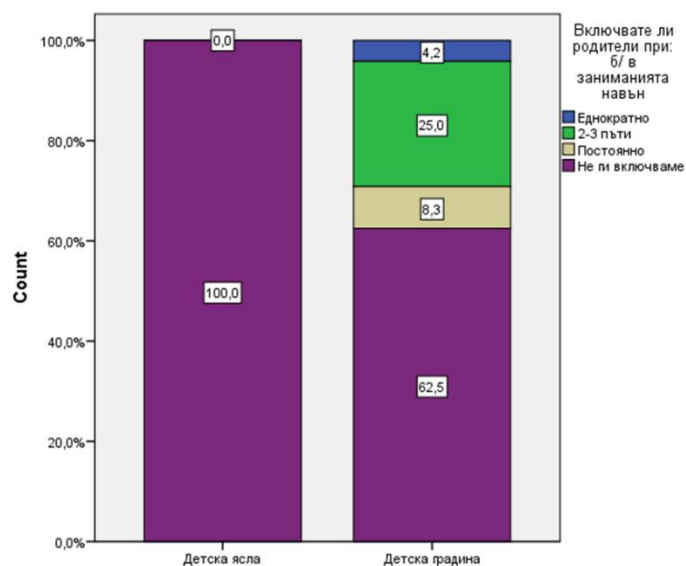
съгласуваме режима с тях, а родителите трябва да се съобразят с нашия режим, защото това е отработено с години (педагог от СДЯ в гр. София).

Статистическият анализ на данните сочи, че има връзка между изразената потребност от обучение за ефективно сътрудничество с родителите и типа заведение, в което работят специалистите. ($\chi^2 = 6,522$, $p = 0,011$). Анализът на данните, отразени на фиг. 11 показва, че 40% от специалистите от детска градина потвърждават необходимостта от обучение, за сметка на 5,6% от специалистите, които работят в детска ясла и заявяват, че нямат нужда от обучение.

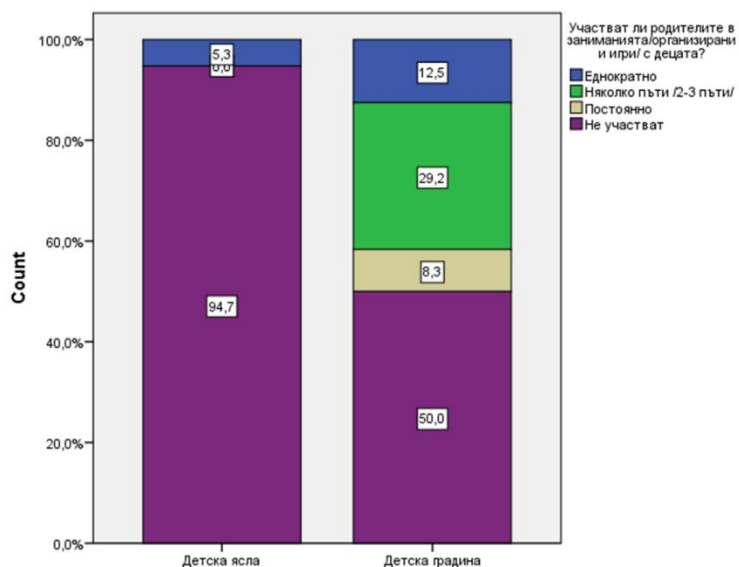
Фигура 11. Връзка между потребността от обучение за ефективно сътрудничество с родителите и типа заведение, в което работят специалистите

Наличие на статистическа значимост се установява при изследване на връзката между практиките на специалистите да включват родителите в занимания навън и типа заведение, в което работят ($\chi^2 = 9,168$, $p = 0,43$). Всички специалисти (100%) от детските ясли не включват родителите в занимания навън, докато това е посочено едва от 37,5% от специалистите от детски градини (Фигура 12).

Фигура 12. Връзка между практики на професионалистите да включват родителите в заниманията навън и типа детско заведение, в което работят

Установява се статистическа значимост и при изследване на връзката между участието на родителите в организирани занимания и игри с децата и типа заведение, което децата им посещават ($\chi^2 = 9,168$, $p = 0,43$). Почти всички родители на деца в детска ясла (94,7%) не участват в организирани занимания и игри с децата, докато едва 50% от родителите на деца в яслена група в детска градина посочват, че не участват в такива занимания. Тези твърдения на родителите доказват, че липсват условия за постигане на тяхното участие и част от причините за тази липса са нагласите на професионалистите (Фигура 13).

Фигура 13. Връзка между участието на родителите в организирани занимания и игри с децата и типа детско заведение, което посещават децата

Мнението на 17% от респондентите от родителската група, че участието им в живота на детското заведение би разстроило децата, импонира и на нагласите на много от професионалистите за травмиращия ефект от участието на родителите в „режимните моменти“ и живота на детето в детското заведение. Тези мнения са изразени по-директно в дискусиите във фокус групата с професионалисти: *Ние нямаме практика да каним родители да влизат при децата при режимните моменти, защото се разстройва цялата група. Те са малки деца, емоционални, реагират спонтанно и един възрастен, цивилен, е стресиращо за тях ...Понякога на рождениците дни присъстват някои родители, но пак по същите причини – не желаем да дойдат. Има си детски парти-центрове, където могат да се събират, да се поканят, но при нас – не. След това имаме един час умиряване на цялата група и става много тревожно (СДЯ София).*

В дискусиите във фокус групата ясно се отчита нежеланието родителите да бъдат допуснати до пространството и живота в детското заведение: *Тайно, да. Само децата да не го видят, защото ако го видят, става невероятен кошмар...Не даваме... Не, ще ви кажа пак – в момента, в който детето види родителя си, и вече е при него и не е под контрола на колегите. Ние ги учим, тук, да спазват някакви правила. Ако всички бъдат пуснати хаотично...няма как да се случи...и просто се нарушават правилата и дисциплината; присъствието на родителите трябва да е тайно (директор, СДЯ София).*

Това мнение относно включването на родители не се споделя от професионалистите в Тунджа: *Те присъстват на самия празник, обаче, и в процеса на празника участват – заедно танцуват с децата, правим игри, може понякога и изненади (включването на родителите). Когато не е изненада, ги включваме (родителите) в изработката на костюмите...; персоналът сподели, че понякога децата се разстройват, като видят майките си на тържеството и се разплакват, но това според директорката не е причина да ограничат родителите на тържествата, пък и вниманието на децата се ангажира от екипа и те бързо се успокояват.*

ОСНОВНИ ИЗВОДИ

В резултат на анализа на данните от проведеното проучване могат да се направят следните изводи:

1. От така направения преглед на съществуващите законови и нормативни документи в България става видимо, че те декларират, но не гарантират високо качество и стандарти за предоставяне на интегрирани дейности в областта на ранното детско развитие, особено за възрастовия интервал от раждането на детето до навършване на три години.
2. На този етап в България не се установява наличието на единна политика за ранно детско развитие с отделен фокус и върху образованието и грижата в първите 3 години от живота на децата. Отчита се наличието на отделни стратегии, норматив и практики.
3. Обхватът на деца на възраст до 3 години в системата за ОГРДВ към края на 2018 г. е 16,6% и все още е много нисък, в сравнение с поставената общоевропейска цел за обхват от 33%.
4. Все още няма национално приети, нормативно регламентирани и въведени в практиката стандарти за качество на публичните услуги за ОГРДВ на деца до 3-годишна възраст в контекста на обособените в Европейската рамка позиции, обобщени в петте основни области на качеството. Няма приети и общовалидни стандарти за грижа, развитие и учене на децата до 3-годишна възраст, които да са ръководни в практиките на услугите от различните сектори.
5. В структурно-организационно отношение системата на ОГРДВ за деца до 3-годишна възраст в България се изчерпва с функционирането на самостоятелните детски ясли и яслени групи към детски градини като единствените публично регулирани форми на ОГРДВ за деца до 3-годишна възраст в България.
6. Детските ясли като публични услуги за деца до 3-годишна възраст нямат актуализирана, съвременна и ясна концепция за социалната роля и значимостта на този вид услуги в подкрепата за развитието на детето и на родителите за изпълнение на техните родителски функции. В нормативните и политическите актове и документи не е въведено и не се регулира участието и партньорството с родителите в работата на заведенията за деца в яслена възраст .

7. Резултатите от проучването показват, че малка част от професионалистите (26,2%) са посещавали обучение за работа с родителите. Все още не е достатъчно осъзната необходимостта от обучение и развитие на професионалните знания и умения за работа с родителите.
8. Родителите с по-ниска степен на образование и по-нисък средномесечен доход на член на семейството са по-склонни да се консултират с професионалистите относно навиците на детето в периода на адаптация.
9. Сравнението на данните от респондентите в двете общини показва, че от основно значение е политиката на местната власт като принципал на този тип детски заведения, която допълнително насърчава и обезпечава ресурсно активното участие на родителите и започва още с проучването на техните потребности и желания в процеса на планиране на услугите. Община Тунджа инвестира целево в мерки за постигане на партньорство и активно участие на родителите в дейността на детските заведения и това води до по-висока удовлетвореност на родителите от услугата, която получават.
10. При анализ на данните се установява, че родителите на деца, които посещават яслена група в детска градина по-често участват в игри и организирани от персонала занимания, в сравнение с родителите на децата в самостоятелните детски ясли.
11. Има професионалисти, които споделят мнението, че децата на възраст до 3 години нямат права и правата са само на родителите. За разлика от тях всички родители не споделят това мнение.

Получените резултати **потвърждават дефинираните хипотези:**

- Политиките за участие на родителите в образование и грижа за деца до 3-годишна възраст не се прилагат ефективно в България.
- Участието на родителите в дейността на детските ясли и детски градини с яслени групи е недостатъчно.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Установяват се редица практики за участие на родителите, но едва 4,5% от тях заявяват, че участват във вземане на решения относно децата им. Една от основните бариери пред активното им включване в дейностите на яслата, според родителите е липсата на установени модели на сътрудничество, както и установената нагласа и сред родители и сред професионалисти, че участието на родителите в живота на детското заведение ще се отрази негативно на децата. Установената ниска степен на мотивация сред професионалистите да участват в обучения, показва липса на знания, разбиране, осмисляне на значението на партньорските отношения и активното включване на родителите в живота на детското заведение.

В нито една от СДЯ не бе установена практика, нагласа или мотивация на персонала към информиране и цялостно опознаване на семейството. В яслените групи към ДГ е установена по-висока степен на информираност относно семейството и на тази основа има изградени взаимоотношения на доверие, уважение и подкрепа между персонала и родителите. Установяват се и различия в практиките, подходите и формите за включване и участие на родителите в тези два типа детски заведения. В различни дейности по-често персоналят на детските градини включва активно родителите на децата, за които полагат грижи в детското заведение. Установява се, че работата с родителите, основана на партньорски отношения, не се поставя и не се разглежда като условие и значим елемент на качеството на услугите за образование и грижа в заведенията за деца в яслена възраст.

Не се установява прилагането на мултидисциплинарен и интегриран подход на работа, липсва разбиране за необходимостта от цялостен поглед и подход към детето и семейството и взаимодействие между специалистите от различните основни системи – здравна, образователна, социална.

Създадената система от заведения, наличните добри практики и резултати са основа за надграждане и усъвършенстване на системата за ОГРДВ. Налага се синхронизиране на понятията за ОГРДВ, както и актуализиране на системните и структурни политики в сферата. Преосмислянето на ролята и функцията на детската ясла в България е важна предпоставка за справяне с основни социални предизвикателства. Подобна реформа ще бъде успешна, ако се поставят национални цели не само за 33% обхват на децата до 3-годишна възраст в публичните услуги за

ОГРДВ, но и се дефинират национални цели, стандарти и системи за мониторинг на качеството на тези услуги.

ПРИНОСИ

Научно-теоретични приноси

1. Реализирано е първото по рода си детайлно и систематизирано проучване на политиките на Европейския съюз за образование и грижа в детска възраст и тяхното прилагане в България.
2. Очертана е водещата роля на партньорството с родители за цялостното развитие на децата в ранна възраст и гарантиране на техните права.
3. Очертана е необходимостта и насоките за въвеждане на регламенти, свързани с участието и партньорството с родителите в работата на заведенията за деца в яслена възраст.

Практико-приложни приноси

1. Разработена е концептуална рамка на факторите, които влияят върху участието на родителите в образованието и грижа в детска възраст, която е приложена в дисертационен труд.
2. Изведени са фактори, които влияят върху степента и качеството на родителското участие в обществените форми за образование и грижа в ранна детска възраст.
3. Формулирани са препоръки и насоки за изработване и приемане на национална рамка за качество в образованието и грижата в ранна детска възраст в синхрон с Европейската рамка за качество и възможности за нейното въвеждане, мониториране и развитие.
4. Аргументирана е необходимост от продължаващо обучение на професионалистите в областта на образованието и грижата в детска възраст.

ПУБЛИКАЦИИ И УЧАСТИЯ В НАУЧНИ ФОРУМИ

Публикации

1. **Шалапатова, И. (2019).** Прилагане политиките на Европейския съюз за образование и грижа в България през призмата на родителското участие. – В: М. Чолакова (Ред.). Актуални проблеми в социалната практика (под печат).
2. **Шалапатова, И. (2019).** Образование и грижа в ранна детска възраст – политики и перспективи. – В: М. Чолакова (Ред.). Актуални проблеми в социалната практика (под печат).
3. **Шалапатова, И. (2019).** Образование и грижа за деца в ранна възраст в България, Списание „Съвременна хуманитаристика“, Бургаски свободен университет, 15 (1), с. 38–47, ISSN 1313-9924.

Участия в научни форуми:

1. Станчева-Попкостадинова, В., **Шалапатова, И.**, Манолова, Х., Милушева Р. (2016) Развитие на социално-здравни услуги за деца – проблеми и възможни решения. Програма и резюмета от Национална конференция по детска неврология, психиатрия и психология на развитието с международно участие, 20–22.10.2016 г., гр. София, с. 88.
<https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwippNvv9tvpAhVlQEEAHVT3CmwQFjAAegQIARAB&url=http%3A%2F%2Fchildneuropsych-bg.com%2Fdata-files%2FDetska%2520Nevrologia%25202016-1.pdf&usg=AOvVaw12d-YgkZ9OB3GSZmk1Qjc4>
2. Stancheva-Popkostadinova, V., Manolova, H., **Shalapatova, I.** (2016). Early intervention for children with disabilities in Bulgaria-current achievements and challenges. IV Congress with international participation MENTAL HEALTH OF CHILDREN AND YOUTH. A Look into the Future. Association for Child and Adolescent Psychiatry and Allied Professions of Serbia– DEAPS . May 12th – 15th 2016. Institute „Čigota“, Zlatibor, Republic of Serbia
3. Stancheva-Popkostadinova V., **Shalapatova, I.**, Topalova, M. Development of social-health services for children with disabilities in Bulgaria, 17th International ESCAP Congress, Geneva, Switzerland, 8–12 July 2017 PS01-58 (P)
https://organizers-congress.org/frontend/index.php?page_id=3803&additions

conferenceschedule_action=list

4. Шалапатова, И., Коцева, Т., Димитрова, Е., Илиева, К., Моралийска, С. (2019). Поглед към невидимите деца на Пловдив, Изследване на услугите за ранно детско развитие в град Пловдив и степента, в която те отговарят на потребностите на децата с проблеми в развитието или в риск от развиване на такива проблеми и на техните семейства. Конференция „Ранно детско развитие: наука и практика“, Нов български университет, София, 13–14.09.2019 г.
5. Шалапатова, И. (2019). Образование и грижа в ранна детска възраст – политики и перспективи, 20-та студентска конференция на Факултет „Обществено здраве, здравни грижи и спорт“, 26.04.2019 г., ЮЗУ „Неофит Рилски“.
6. Шалапатова, И., Станчева-Попкостадинова, В. (2017). Политики в подкрепа на ранното детско развитие в България. Сборник с резюмета от 18-та студентска научна конференция „Социални дейности“ 12.05.2017 г., ЮЗУ „Неофит Рилски“, с. 7–10, ISBN 078-954-00-0118-0.
7. Браун К., Шининг Ч., Уитфийлд К., Шалаптова, И. (2016). Изоставянето на деца и неговото предотвратяване в Европа, 17-та студентска конференция на Факултет „Обществено здраве, здравни грижи и спорт“, 27.04.2016 г., ЮЗУ „Неофит Рилски“.

ЛИТЕРАТУРА

1. Актуализиран план за действие за изпълнение на Национална стратегия „Визия за деинституционализация на децата в Република България“ (2017). Достъпен от <http://www.strategy.bg/FileHandler.ashx?fileId=1349>
2. Атанасова-Трифенова, М. (Съст. и научен ред.) (2014). Стандарти за развитие и учене в ранното детство: от раждането до три години, ИИНЧ, БАН, 2-ро издание.
3. Евредика, & Евростат. (2009). Обучение и грижа в ранна детска възраст в Европа: справяне със социалните и културни неравенства. Достъпен от <https://op.europa.eu/bg/publication-detail/-/publication/83f56fb3-62f0-440e-b646-c782f2abef18/language-bg>
4. Заключение на председателството. Европейски съвет. Барселона. (2002). Извлечени от <https://www.consilium.europa.eu/media/20939/71025.pdf>
5. Закон за закрила на детето. Извлечен от <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2134925825>
6. Закон за здравето, чл. 119, ал. 2 Извлечен от <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135489147>
7. Закон за училищно и предучилищно образование, ДВ. бр.17 от 25.02.2020 г., Достъпен от <https://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2136641509>
8. Закон за социално подпомагане. Извлечен от <https://lex.bg/laws/ldoc/2134405633>
9. Закон за социалните услуги. Извлечен от <https://dv.parliament.bg/DVWeb/showMaterialDV.jsp?idMat=135546>
10. Конвенция на ООН за правата на детето. Извлечена от https://www.unicef.org/bulgaria/sites/unicef.org.bulgaria/files/2019-01/CRC_BG.PDF
11. Минева, С., Табакова, Н. (2014). Иновативен метод за комуникация. Образование и технологии, Година V, 96.
12. Министерски съвет (2017). Проект на Наредба за стандартите за ранно детско развитие. Извлечен от <http://www.strategy.bg/PublicConsultations/View.aspx?lang=bg-BG&Id=2574>
13. Национална здравна стратегия 2020. Приета с Решение на Народното събрание от 17.12.2015. Извлечена от <http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=989>
14. Национална стратегия Визия за деинституционализация на децата в Република България. Приета с Протокол № 8.2 на Министерския съвет от 24.02.2010. Извлечена от <http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=601>
15. Наредба № 26 за устройството и дейността на детските кухни и детските ясли и здравните изисквания към тях. Извлечена от https://gabrovo.bg/files/Zdraveopazvane/naredba_26_ot_2008g.pdf
16. НСИ, Статистически справочник 2019 г., <https://www.nsi.bg/bg/content/17307/%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%BA-2019>
17. НСИ, Прессъобщение за детските ясли през 2018 г., <https://www.nsi.bg/bg/content/17195/%D0%BF%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%81%D1%8A%D0%BE%D0%B1%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5/%D0%B4%D0%B5%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%B8->

%D1%8F%D1%81%D0%BB%D0%B8-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B7-2018-
%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0

18. НСИ, Социално включване и условия на живот,
<http://www.nsi.bg/bg/content/8252/социално-включване-и-условия-на-живот>
19. Общ коментар № 7 (2005). Прилагане на правата на детето в ранна детска възраст. Конвенция на ООН за правата на детето. Комитет по правата на детето. Извлечен от https://www.unicef.org/bulgaria/sites/unicef.org.bulgaria/files/2018-09/GC_7_BG.pdf
20. Пенева, Л. (2007). Приемственост между образователните структури в периода на детството. – В: Приемственост и перспективи в развитието на педагогическата теория и практика. С., 2007, 112–116.
21. Пенев, Р., Пенева, Л. (2015). Позитивно семейно възпитание и педагогическо образование на родителите. Образование и технологии, 6, 16.
22. План за 2019 г. за изпълнението на Актуализираната национална стратегия за демографско развитие на населението в Република България (2012–2030). Приет с Решение № 422 на Министерския съвет от 18.07.2019. Извлечена от <http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=778>
23. Препоръка на Европейската комисия. (2013/112/ЕС). Инвестициите в децата – изход от порочния кръг на неравностойното положение. Извлечена от <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/HTML/?uri=CELEX:32013H0112&from=bg>
24. Препоръка на Съвета относно националната програма за реформи на България за 2018 г. и съдържаща становище на Съвета относно конвергентната програма на България за 2018 г., с. 3, Достъпен от <https://op.europa.eu/bg/publication-detail/-/publication/b4a22d67-b484-11e8-99ee-01aa75ed71a1>
25. Приложение към Препоръка на Съвета за висококачествени системи за образование и грижи в ранна детска възраст. Съвет на Европейския съюз (2019/С 189/02). Извлечена от [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019H0605\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019H0605(01)&from=EN)
26. Програма „Детско здравеопазване“ на Националната здравноосигурителна каса, 2019 г. Достъпен на 12.05.2020г. от www.nhif.bg
27. Програма „Майчино здравеопазване“ на Националната здравноосигурителна каса, 2019 г., Закон. Достъпен от https://www.nhif.bg/get_file?section=publication&file=310422
28. Световната банка. (2019). Подкрепа на родителите: Ключов трансформиращ инструмент на политиките за деца и човешкото развитие. Тенденции в държавите от ЕС и дискусия за политиките в подкрепа на родителството в България. Извлечен от: <http://documents.worldbank.org/curated/en/164881565719073126/pdf/Parenting-Support-Key-Transformational-Instrument-of-Child-and-Human-Development-Policies-Trends-in-EU-Countries-and-Discussion-on-Parenting-Policies-in-Bulgaria.pdf>
29. Съвет на Европейския съюз (2019/С 189/02). Препоръка на Съвета за висококачествени системи за образование и грижи в ранна детска възраст. Извлечена от [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019H0605\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019H0605(01)&from=EN)
30. Татъзов, Т. (1996). Програма за възпитателна работа с деца до тригодишна възраст – София.
31. A Guide to General Comment 7 (2006). Implementing Child Rights in Early Childhood. United Nations Committee on the Rights of the Child. Hague: Bernard van Leer Foundation. Retrieved from https://www.unicef.org/earlychildhood/files/Guide_to_GC7.pdf

32. Britto, P. R., Lye, S. J., Proulx, K., Yousafzai, A., Matthews, S. G., Vaivada, T. (2016). Nurturing care: promoting early childhood development. *The Lancet*, 10064, 91–102. Retrieved from [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(16\)31390-3/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(16)31390-3/fulltext)
33. Christakis D. Media and children [video]. City: Publisher; 2011 (https://youtu.be/BoT7qH_uVNo), достъпено на 02.05.2018
34. CoRe: Competence Requirements in Early Childhood Education and Care. (2011). European Commission. Retrieved from <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/fc7e05f4-30b9-480a-82a7-8afd99b7a723>
35. Desforges, C. & Abouchaar, A. (2003). *The Impact of Parent Involvement, Parental Support and Family Education on Pupil Achievement and Adjustment: A Review of Literature*.
36. Early Childhood Education and Care: Providing all our children with the best start for the world of tomorrow. Communication from the European Commission. COM (2011) Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0066:FIN:EN:PDF>
37. Efficiency and equity in European education and training systems. Communication from the commission to the Council and to the European parliament. COM (2006) 481/F2. Retrieved from https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/?fuseaction=list&coteId=1&year=2006&number=481&language=bghttp://publications.europa.eu/resource/cellar/2540bdad-1c3a-4f58-a3e5-303166fa2848.0003.02/DOC_1
38. Engle, P. L., Maureen, M. B., Behrman, J. R., Cabral de Mello, M., Gertler, P. J., Kapiriri, L., Martorell, R., & Young, M. E. (2007). Strategies to Avoid the Loss of Developmental Potential in More Than 200 Million Children in the Developing World. Retrieved from <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/17240290/>
39. Eurodyce & Eurostat. (2014). Key Data on Early Childhood Education and Care in Europe. Report. Retrieved from https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/key-data-early-childhood-education-and-care-europe-%E2%80%93-2014-edition_en
40. Garcia, J. L., Heckman, J. J., Leaf, D. E., & Prados, M. J. (2016). The Life-cycle Benefits of an Influential Early Childhood Program. Human capital and Economic Opportunity global Working Group, Chicago. Retrieved from <https://www.nber.org/papers/w22993>
41. Guerriero, S. (Ed.) (2017). *Pedagogical Knowledge and the Changing Nature of the Teaching Profession*. Paris: OECD Publishing.
42. Kaga, Y., Bennett, J., & Moss, P. (2010). *Caring and learning together: A cross-national study on the integration of early childhood care and education within education*.
43. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2001, 2006, 2012). *Starting Strong*. Retrieved from <http://www.oecd.org/education/school/startingstrongiiiaqualitytoolboxforecec.htm>
44. Patrick Easen et al., 1992, *Parents and Educators: Dialogue and Development Through Partnership*, p. 285, Retrieved from <https://doi.org/10.1111/j.1099-0860.1992.tb00395.x>
45. Proposal for key principles of a Quality Framework for Early Childhood Education and Care. Report of the Working Group on Early Childhood Education and Care under the auspices of the European Commission. (2014). Retrieved from https://ec.europa.eu/assets/eac/education/policy/strategic-framework/archive/documents/ecec-quality-framework_en.pdf
46. Pugh, G and De'Ath, E. (1989). *Working towards partnership in the early years*. London: National Children's Bureau.

47. Rec (2006) 19. (2006). Recommendation of the Committee of Ministers to member states on policy to support positive parenting. (Adopted by the Committee of Ministers on 13 December 2006 at the 983rd meeting of the Ministers' Deputies). Retrieved from [http://www.kekidatabank.be/docs/Instrumenten/RvE/2006%20CMRec\(2006\)19_%20policy%20to%20support%20positive%20parenting.pdf](http://www.kekidatabank.be/docs/Instrumenten/RvE/2006%20CMRec(2006)19_%20policy%20to%20support%20positive%20parenting.pdf)
48. UNICEF, World Health Organization & World Bank. (2018). Nurturing care for early childhood development: a framework for helping children survive and thrive to transform health and human potential. Retrieved from <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/272603/9789241514064-eng.pdf>
49. Van der Gaag, J., In: Young, M. E. (2000). From Early Childhood Development to Human Development: Investing in our Children's Future. Proceedings of a World Bank Conference on Investing in our Children's Future. Washington DC, 73.
50. Vegas, E., and L. Santibáñez. (2010). The Promise of Early Childhood Development in Latin America and the Caribbean. World Bank, Washington, DC.
51. Wortham, S. C. (2012). Common Characteristics and Unique Qualities in Preschool Programs: Global Perspectives in Early Childhood Education (pp. 182) Science & Business Media.